Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1973 чыл. ФЕВРАЛЬ 9 ПЯТНИЦА

№ 34 (9110).

Өртээ 2 көп.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БАЗЫМЫ

1972 ЧЫЛДА РСФСР-НИҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырбышаан, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбак нептереткеш, Россия Федерациязының ажылчы чоннары беш чылдың ийиги чылында экономиканы болгаш культураны улам ыңай көдүрерин, улустуң чаагай байдалын улам өстүрерин чедип алган деп, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Төп Статистика Эргелелиниң дыңнадыгында чугаалап турар.

1971 чылдыынга деңнээрге, үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң немей өзүлдези 6,3 хуу болган. Улус ажыл-агыйынга техниктиг дериилгени тодарадып турар адырлар улам бедик темпилер-биле хөгжээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 5,2 хуу немей өскен. Арыг орулга 8 хуу көвүдээн.

Үлетпүр продукциязын сайгарарының чыл планы республикага ниитизи-биле болгаш автономнуг республикаларның, крайларның база областарның хөй нуруувунга күүсеттинген.

Үлетпүрнүң тус-тус адырларының аайы-биле продукцияның немей өзүлдези 1971 чылдыынга деңнээрге мындыг болган: электроэнергетика — 7 хуу, одаар чүүл үлетпүрү — 6 хуу, кара болгаш өңнүг металлургия — 7 хуу, химия болгаш нефтехимия үлетпүрү — 9 хуу, машина тудуушкуну болгаш металл ажылдап кылыры — 11 хуу, ыяш, ыяшты сайзырады ажылдап кылыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрү — 5 хуу, тудуг материалдарының үлетпүрү — 7 хуу, чиик үлетпүр — 2 хуу, аъш-чем үлетпүрү — 3 хуу. Культура-амыдыралдың болгаш ажыл-агый бараанын бүдүрери 10 хуу көвүдээн.

Үлетпүр продукциязының немей өзүлдезиниң 80 ажыг хуузу болгаш национал орулганың немей өзүлдезиниң барык дөрттүң үш кезии күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле чедип алдынган.

Ооң-биле кады үлетпүр ажылынга четпестер база турган. Продукция бүдүрериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планда көрдүнген немей өзүлдезин чамдык адырларга, автономнуг республикаларга, крайларга болгаш областарга чедип алдынмаан. Продукцияның сайгарарының болгаш модернизастаашкынының, чаа техниканы хөгжүдериниң болгаш нептередириниң талазы-биле доктааттынган онаалдаларны бүдүрүлгелерниң чамдыызы күүсетпээн.

1972 чылда хар чок берге кыштың болгаш республиканың дыка хөй районнарын хаара туткан чайгы кадааашкынының соонда улуг-улуг шөлдерге тарааларның болгаш өске-даа культураларның тарылгалары баксыраан. Эрткен чылын көдээ ажыл-агыйның чамдык культураларын бүдүрери болгаш садып алыры кызырылган деп, РСФСР-ниң ТСЭ-зиниң дыңнадыында чугаалаан.

Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарының уржуктары туразажок, партияның болгаш чазактың ап чоруткан хемчеглерниң, көдээниң ажыл-ишчилериниң бедик организастыг болгаш эрес-шудургу чоруушун, чер ажылының культуразының өскенин, көдээ ажыл-агыйга үлетпүрнүң болгаш хоорайларның чонунуң талазындан калбак деткимчениң ачызында чамдык эки түңнелдер чедип алдынган.

Тарааның ниити чылдазы 91,4 миллион тонна болган. Сибирьниң болгаш Уралдың районнарынга бедик дүжүт алдынган, ол черлерден 39,5 миллион тонна, азы 1971 чылдаазындан 9 хуу хөй тарааны ажаап алган. Чурттуң тараа курлавырларынга Алтай крайның, Омск, Новосибирск, Курган, Тюмень болгаш өске-даа областарның колхозтары болгаш совхозтары улуг салыышкынны киирген.

Күрүне курлавырларынга 29,5 миллион тонна тараа, 14,4 миллион тонна чигир свёклазы, 4,4 миллион тонна картофель, 4,2 миллион тонна ногаалар, 1,6 миллион тонна тарымал тоорук кирген.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы быжыглап үргүлчүлээн. 1972 чылда ажылдарның бүгү комплекизиниң аайы-биле көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге күрүне болгаш колхозтар 11,8 миллиард рубльди берген, ол дээрге 1971 чылдаазындан 8 хуу хөй болганы ол.

Эрткен чылын көдээ ажыл-агыйга 152 муң тракторну (ооң иштинде чер андарар 73 муң тракторну), 97 муң чүък болгаш специализастаан автомобильдерни, тараа ажаап алыр 57 муң комбайнны берген. Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйы 23 муң миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни болгаш мал чеми 427 муң тонна фосфаттарны алган. Мурнундагы чылдыынга деңнээрге минералдыг чемишчидилгелер бээри 2 миллион тонна болгаш мал чеми фосфаттар бээри —178 муң тонна көвүдээн.

1972 чылда ниити ажыглалдың транспортунуң бүгү хевирлериниң чүък саарылгазы 2,8 триллион тонна-километр болуп, 1971 чылдыынга деңнээрге 5 хуу көвүдээн.

Харылзаа (почта, телеграф, телефон, радио) бүдүрүлгелериниң продукциязының ниити хемчээли 7 хуу улгаткан, ынчалза-даа чыл планы ээзэн чедир күүсеттинмээн.

Ниити өртек-үнези 51 миллиард рубль чыгам, азы 1971 чылдыындан 4 хуу хөй кол фондуларны РСФСР-ниң улус ажыл-агыйынга ажыглалга киирген.

Капитал салыышкыннар 56,3 миллиард рубль болган, ооң иштинде күрүнениң капитал салыышкыннары —50,5 миллиард рубль. 1971 чылдыынга деңнээрге капитал салыышкыннар акшаландырыышкыннарының бүгү хевирлериниң күсели-биле 7 хуу көвүдээн.

Тудуг-монтаж организацияларын планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчидерин үргүлчүлээн. 1972 чылда чаа система ёзугаар 254 трест, бажың тудар комбинаттар болгаш өске-даа организациялар ажылдаан. Ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында ажылдап турар керээлиг арга-биле ажылдаар организациялар тудуг-монтаж ажылдарының планын болгаш арыг орулга планын күүсеткен. 1971 чылдыынга деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү тудугга 5,3 хуу немей өскен. Тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези чиигээн. Керээлиг ажылдаар тудуг-монтаж организациялары 1971 чылдыындан 13 хуу хөй арыг орулганы алган.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак саны 57 миллион кижи болуп, чыл дургузунда 2,3 хуу өскен.

Экономиканың өзүлдезинге үндезилээш, чоннуң материалдыг чаагай байдалы болгаш культура деңнели улам бедээн. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак акша ажыл төлевири 135,4 рубль болуп, чыл дургузунда 3,8 хуу көвүдеп, хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлелгелерни болгаш чиигелделерни киириштир алырга 181,4 рубль болган. Колхозчуларның күш-ажыл төлевири 5 хуу өскен. Хереглелдиң ниитилел фондуларындан чоннуң ап турар төлелгелери болгаш чиигелделери чыл дургузунда 6 ажыг хуу көвүдеп, 43 миллиард чыгам рубль болган. 1971 чылдыынга деңнээрге, чоннуң кижи санынга онааштыр боттуг орулгалар 3,7 хуу немей өскен.

1972 чылда чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуун калбак хемчээлдерге боттандырган. Баштайгы медээлер-биле алырга, 1,3 миллион квартираларны болгаш ниити (ажыктыг) шөлү 58,7 миллион дөрбелчин метр хууда бажыңнарны ажыглалга киирген. Улус өөредилгези, эртем, культура улам хөгжээн. Чоннга медицина дузаламчызы улам экижээн.

РСФСР-ниң чурттакчы чонунуң саны 1973 чылдың январь 1-де 132,2 миллион кижи болган.

(СЭТА).

Шалыпчы иш

ТЭЭЛИ. (Телефон-биле). Тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында малдың баш санын өстүрер, продуктулуг чоруун бедидер хүлээлгелерни амыдыралга боттандырар дээш Бай-Тайга районнуң малчыннары малды кыштан хүр ажырарының бүгү хемчеглерин ап турар.

Амгы үеде ажыл-агыйларда хой төрүп эгелээн. Районда ниитизи-биле 17.431 хой оолдаан, оон 120 хураган артыкка алдынган. «Тээли» совхозта, «Мурнакчы» колхозта эңне хөй хой төрээн. Ооң төлү менди доругуп турар.

«Тээли» совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери малчыннар ортузунда социалистиг чарыштың январь айда түңнелин үндүрген. Аңаа Хомушку Кочааның удурткан Кудукта хойжу бригадазы эң эки көргүзүглерни чедип алган. Бригаданың хойжулары төрээн хураганнарны менди доруктуруп, хойларның ажаалда, чемгерилгезин экижиткен. Хойжуларның аразында чарышка бо-ла бригаданың кадарчылары коммунистер Салчак Чүлдүм, Хертек Деспи, Салчак Бышкак олар тиилекчи болганнар. Чарыштың тиилекчилеринге шаңналдарны тывыскан.

* * *

Часкы хову ажылдарынга белеткелдерни «Тээли» совхозтуң, «Мурнакчы» колхозтуң ажыл-ишчилери шалыпкын чорудуп турар.

«Мурнакчы» колхозтуң тараажылары 240 тонна кызыл-тас үрезининиң ийиги арыглаашкынын эгелээн. Ону февраль 17-де доозары-биле ажылды ийи ээлчеглиг чорудуп турар. Ажыл-агый бо чылын тараа суггарылгазын экижидерин шиитпирлээн. Ынчангаш 24 суггатчыны тус-тус участоктарда быжыглаан. Олар хамаарышкан черлеринде белеткел ажылдарын чорудуп турар.

П. СААЯ.

ССРЭ-ниң хамааты ужар чүүлүнүң 50 чыл ою

ЧУРУКТА: Тыва авиабүдүрүлгениң самолёт командирлери (солагай таладан) Вячеслав Сат биле Владимир Шейко. Бо аныяк ужудукчулар самолёттар башкарарының бедик мергежилин чедип алганнар. Олар амгы үеде вертолёттарга ужударының мергежилин шиңгээдип ап эгелээннер. Хоочун ужудукчу Анатолий Павлович Богданов оларга дузалап, бодунуң арга-мергежилин дамчыдып берип турар. Эш Богданов Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг аттың эдилекчизи. Ол 235 кижини ужударының бедик мергежилинге өөреткен.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КҮЧҮЛҮГ ЧАЛГЫННАР

Февраль 9. Аэрофлоттуң алдарлыг 50 чыл ою. 1923 чылда В. И. Ленинниң саналы-биле Республиканың Күш-ажыл болгаш Камгалал Чөвүлели хамааты авиация талазы-биле чөвүлелди тургускан. Ук чөвүлел агаар оруунуң чоокку үеде хөгжүлдезиниң планнарын тургузар, ол улуг ажылды башкарарының принциптерин тодарадыр ужурлуг турган.

Авиаторларның алдарлыг байырлалының бүдүүзүнде СЭТА-ның корреспондентизи ССРЭ-ниң хамааты ужар чүүлүнүң министри Б. П. БУГАЕВТЕН Аэрофлоттуң ажыл-чорудулгазының болгаш ооң моон соңгааргы хөгжүлдезиниң перспективаларының дугайын чугаалап бээрин дилээн.

Совет хамааты ужар чүүлдүң хөгжүлдезиниң төөгүзү Совет Эвилелин тургусканының болгаш ооң хөгжүлдезиниң төөгүзү-биле тудуш харылзаалыг деп, министр демдеглээн. Совет ужар чүүлдү тургузарынга улуг Ленин дорт хамаарылгалыг. Авиаторларның чедиишкиннери ленинчи идеяларның боттаныышкыны-биле, Советтер чуртунуң күчү-күжүнүң шапкын хөгжүлдези-биле тудуш харылзаалыг. Эрткен чартык чүс чылдарның дургузунда совет ужар чүүл Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң сагыш салыышкынының ачызында улус ажыл-агыйының сайзыраңгай, дептиилгелиг техника-биле чепсегленген адыры апарган.

Бистиң чуртувуска баштайгы агаар оруу 1923 чылдың июль 15-те ажыттынган. Ол орук Москва биле Нижний Новгород (амгы Горький хоорай) аразының оруу болур. Ынчаарда бүдүн чыл дургузунда 229 пассажирни сөөрткен.

Ооң соонда самолёттар чурттуң европа кезээнге, Ортаа Азияга, Сибирьге болгаш Ыраккы Чөөн чүкке аргыжылга оруктарын ажыдып эгелээн. Арктиканы шиңгээдип, шиңчилээриниң баштайгы оруун база-ла совет авиаторлар ажыткан. Далайжылар-биле кады ужар чүүлдүң ажылдакчылары Соңгу Доштуг океанны шиңчилеп, Ыраккы Соңгу чүкту шиңчилээринге киришкеннер. 1928 чылда Берлинге бүгү делегейниң делгелгези ажыттынган. Аңаа совет хамааты ужар чүүл эң-не баштай киришкен. 1937 чылда агаар оруунуң узунунуң талазы-биле Совет Эвилели делегейге бирги черже үнген, а каш чыл болганда бистиң чуртувус чүък саарылгазының болгаш улус ажыл-агыйынга ужар чүүлдү ажыглаарының талазы-биле бирги черни быжыы-биле ээлээн.

Ада-чурттуң улуг дайынының чылдары хамааты ужар чүүлдүң ажылдакчыларынга шыңгыы шылгалда болган. Партияның кыйгырыын ёзугаар олар бүгү совет улус-биле кады Төрээн чуртун камгалашкан. Дайын чылдарында Аэрофлоттуң ужудукчулары чүс-чүс муң десантниктерни болгаш хайгыылчыларны чедирген, дайзынның тылынче 40 муң удаа ужудуушкуннарны кылган. Балыглаткан кижилерни айыыл чок черже сөөртүрүнге олар кайгамчык дузаны чедирип, бүзээлеткен Ленинградче агаар оруун тургусканнар, Сталинградтың болгаш Севастопольдуң камгалакчыларынга дузалажып, Совет Армияның шавар халдаашкыннарынга идепкейлиг киржип турганнар.

1956 чыл чүгле совет ужар чүүлдүң эвес, а делегейниң ужар чүүлүнүң төөгүзүнге эргилделиг чыл болган. Ынчаарда агаар оруунга «ТУ-104» деп баштайгы реактивтиг пассажир самолёдту коступ келген. Ооң эгелээш-ле агаар транспортунга реактивтиг техниканың үези ажыттынган. Ооң ажыдыкчызы Совет Эвилели болган.

Амгы үеде хамааты ужар чүүлдүң ажылдакчыларының мурнунда чаа сорулгалар тургустунган: агаар транспорту пассажир сөөртүлгелиниң массалыг хевири болур ужурлуг, чурттуң бүгү районнарынга транспорттуң ол хевирин хөгжүдери чугула. Байырлалдың бо хүннеринде бистиң мурнувуста салдынган сорулгалар чедиишкиниг боттанып турарын демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

Бистиң агаар оруувус ам 800 муң километр чедир шөйүлген. Ак-көк делгемниң оруу 3500 хоорайны болгаш суурларны «тудуштурган». Чайгы хайнышкыныг чамдык хүннерде Аэрофлот хүнде-ле 400 муң хире пассажирни, азы бүдүн 1940 чылда сөөрткени хире пассажирни чедирип турар. Орук-чирии берге, ырак районнарже чүгле агаар оруу ажыттынган. Ол черлерде самолёт болгаш вертолёт кол транспорт болуп турар. Чижээ, Казахстанның ийи чурттакчызының бирээзи-ле бистиң пассажиривис. Даглыг Таджикистанда бүгү районнар республика найысылалы-биле агаар оруун дамчыштыр харылзажып турар.

Делегейниң кайы-даа чуртунда ужар чүүлдү бисте дег улус ажыл-агыйында калбаа-биле ажыглавайн турар. Тудугжуларның болгаш эмчилерниң, балыкчыларның болгаш ыяш өстүрүкчүлерниң шынчы дузалакчылары—ужудукчулар. Уралда, Сибирьде болгаш Ыраккы Чөөн чүкте тывылган нефтиниң, хөмүр-даштың, алмазтарның, алдыының болгаш өске-даа ажыктыг казымалдарның шиңчилелинге авиаторлар база улуун киириштирген. Тюменьниң, Мангышлакты болгаш өске-даа чамдык районнарны шиңгээдиринге ужар чүүл дорт хамаарылгалыг.

Он-он муң колхозтар болгаш совхозтар ужар чүүлдүң ачы-дузазын көрүп турар. Ооң дузазы-биле хову-шөлдерге чылдың-на алды миллион ажыг тонна минералдыг чемишчидилгени төп турар. Бо беш чылда тарылганың 460 млн. гектар шөлүн агаардан болбаазырадыры көрдүнген. Ол дээрге эрткен 50 чылдарда болбаазыраткан бүгү девискээрниң чартыындан ажып турар сан-дыр.

Эрткен чылын бистиң авиаторлар көдээге улуг дузаны чедирген. 83 млн. га черни олар болбаазыраткан. «АН-2» самолёттарының муң хире экипажтары Ортаа Азияга хөвең ажаакчыларынга дузалашкан. Шынап-ла эрткен чылын хөвеңниң дүжүдү биске эң бедик болган болгай. Аэрофлоттуң Краснодар болгаш Шахта авиабүдүрүлгелериниң коллективтери бо чылын чер ажылының культураларының бедик дүжүдүн алырынга көдээниң ишчилеринге улуг дузаны көргүзер талазы-биле чарышты калбартыр деп эгелекчи саналды үндүрген. Ону хамааты ужар чүүлдүң ажылдакчылары чүүлдүгээнүп уткаан. Ындыг чарыш калбарган.

Аэрофлот дээрге делегейде эң улуг авиакомпания. Делегейде ужар чүүлдүң сөөртүп турары пассажирлериниң үштүң бир кезии Аэрофлоттуң үлүүнге онаажыр. Совет хамааты ужар чүүлдүң оруктары делегейниң бүгү диптеринде ажыттынган. Ол оруктарның узуну 230 муң километр четкен. ССРЭ-ниң ужар чүүлүнүң демдээн чураан самолёттар ам делегейниң 63 чуртунга хонуп турар апарган. Ындыг харылзаалар амдаа калбарар апаар.

Тоску беш чылда ужар чүүл улам хөгжүүр. «ИЛ-62М», «ИЛ-76», үнден дүрген ужудар «ТУ-144» болгаш өске-даа самолёттарны калбаа-биле шиңгээдир апаар. Агаар шимчээшкинин автоматтыг система-биле башкарары, аэропорттарга механизастаашкынның, автоматчыдылганың деңнелин бедидери, пассажирлер хандырылгазының культуразын бедидери чергелиг ажылдарже кичээнгей күштелир.

Москваның ужар чүүл бедирин улам хөгжүдери көрдүнген. Эрткен чылын Москваның аэропорттары 16 миллион пассажирниң аргыжылгаазын боттандырган. Внуково, Домодедово, Шереметьево аэропорттарны улам чаартыр. Москвага даштыкы-биле аргыжылгааның чаа аэропортунуң тудуу эгелээр.

Совет хамааты ужар чүүлдүң ажылдакчылары эрткен 50 чылдарда улуг чедиишкиннерлиг болган. Бисте ам сайзыраңгай техника болгаш кайгамчык кадрлар бар. Ынчангаш тоску беш чылдың болгаш келир үениң сорулгаларын чедиишкинниг күүседиривиске чигзиниг турбас деп, беседаның түңнелинде Б. П. Бугаев чугаалаан.

Часкы тарылгага белеткел

ГРАФИК ЁЗУГААР

«Тээли» совхозтуң септелге мастерскаязында ажыл-иш бо хүннерде улам-на хайныккан, ында 30 ажыг кижи доктаамал ажылдап турар. Эрткен чылдың дөртку кварталында техника септээр планын ук коллектив чедиишкиниг күүсеткен.

Бо хүннерде олар ниитизи-биле 28 тракторну, 105 илиирни, 20 андазынны, 12 сеялканы белен кылдыр септээн. Ол болза организастыг удуртулганың түңнели, чаңгызы шуптузу, а шуптузу чаңгызы дээш деңниг ажылдың көргүзүү болур.

Мастерскаяда Х. Коштай-оол, Б. Ногай, В. Ужар ышкаш ажылдың хүн нормазын ыракта ажыр күүседип турар механизаторлар хөй. График ёзугаар алырга, коллектив техника септелгезин Совет Армияның хүнүн таварыштыр бүрүн доозар.

С. ИРГИТ.

МУРНУНДА — АРЫГ-БАЖЫ

Часкы хову ажылынга белеткел, ылаңгыя техника септелгезиниң талазы-биле Арыг-Бажының механизаторлары «Улуг-Хал» совхозтуң өске салбырларынындан мурнап турар. Ажылдың бүдүнгүрү, кылган продукцияның эки шынары дээш чарыш кижи бүрүзүн улам сорук киирген.

Февральдың бешке чедир «ДТ-75» маркалыг 13 трактордан 6, «МТЗ-50» тракторлардан 6 белен болган. Көдээ ажыл-агый машиналарындан 16 сеялканы, 15 андазынны, 180 илиирни, картофель олуртур 2 машинаны септээн.

О. ТАВАА.

АК-ДОВУРАКТЫҢ ТУДУГЖУЛАРЫНДА

«Тыва даг-дугу тудуг» эргелели ССРЭ-ниң 50 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Эргелелдиң коллективи СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң юбилейжи Хүндүлел демдээ-биле шаңнаткан. Тудугжулар бедик шаңналга улам сорук кирип, эрткен чылдың декабрьда бедик көргүзүглерни чедип алган.

Чоокта чаа «Тыва тудуг» трест 1972 чылдың дөртку кварталында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Тресттиң организацияларындан «Тыва даг-дугу тудуг» эргелели чарыштың тиилекчизи болган. Аңаа трестиң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Ак-Довурактың тудугжулары бо чылын хөй объектилерни ажыглалга киирер ужурлуг. Бо чылын тудуун доозар бир чугула объектиде—харылзаа бажыңында хоочун тудугжу К. Алдын-оолдуң бригадазы ажылдап турар. Дашчылар бригадазында темп бедик.

Хоорайда 60 квартиралыг № 111 бажыңны шуушкак арга-биле тудуп турар. Бызаңчы-бетонщиктерниң В. Савылга удурткан бригадазы бажыңның фундаментизинге опалубканы кылгаш, бетонну кудуп турар. Оларның соондан дашчыларның С. Кара-оолга удурткан бригадазы бажыңның тууйбу хапазын салып турар.

Тудугнуң технологиязын ынчаар тургускан чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге таарымчалыг. Тудугжулар январьның планын хуусаа бетинде күүсеткен. Бо хүннерде бызаңчы-бетонщиктер бажыңның чер шимчээшкининге туруштуг куржаанда бетон кудуп эгелээн.

(БИСТИҢ КОРР.).

Паша Ангелина аттыг шаңнал

Беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында чер, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киржип турар, чурттуң эң эки херээжен механизаторлары ам Паша Ангелина аттыг шаңналды алырын чедип ап болур. ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министерствозу база Көдээ ажыл-агыйның болгаш белеткелдерниң ажылчын, албан-хаакчыларының профэвилел ТК-зының Президиуму ССРЭ-ниң эң баштайгы херээжен тракторизи, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры П. Н. Ангелина аттыг, шилчиир ийи шаңналды тургускан. Оларны чер андарар талазы-биле Бүгү-эвилел маргылдаазының болгаш ширикти андара кагбайн чер чарарының талазы-биле республикалар аразының маргылдаазынга тиилээннерге тыпсыр.

Шаңналдарны тыпсырда, оларны алырларның хууда бүдүрүлге түңнелдерин барымдаалаар деп доктааткан. Аңаа хамыктың мурнунда чыл онаалдаларын ажыр күүсеттингенин, кывар-чаар материалдарны болгаш техника ажаарынга чарыгдаар акша-хөреңгини камнап алганын көөр.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

СААНЧЫЛАРНЫҢ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Карел АССР — чурттуң соңгу талазында эң хөй сүттү берип турар республика. Специализастаан ажыл-агыйларның четкизин ында тургускан. Оларның дыка хөйү инектенне чылда дөрт муң болгаш оон-даа хөй килограмм сүттү саап ап турар. Беш чылдың үшкү шиитпирлиг чылында Карелияның малчыннары сүттү бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын дыка көвүдедир болдалдыг.

Бедик хүлээлгелер тодаргай ажыл-херектер-биле быжыглаттынып турар дээрзин фермаларга хөй ниити көрүлдези бадыткаан. Инектерни эки дерээн кажааларда тургускан. Сүттү дамчыдып бээр болгаш өске-даа ишзы-бүрү механизмнер ажылдап турар. Мал чемнерин белеткеп турарының шынарын болгаш рационну тургузарын совхозтарның зоотехниктери шыңгыы хайгаараар. Ооң түңнелинде республикага январьда хонукта-ла инектен ортумак саалда барык 10 килограмм сүт болган.

Республиканың малчыннарының чарыжының эгелекчизи — «Ведлозерский» совхозтуң фермаларында ажылды тергиин эки тургускан. Машина-биле инек саарының операторлары Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Анна Засекова, Ольга Васильева, Мария Копалева болгаш өске-даа саанчылар хонукта-ла инектен ортумаа-биле 15 килограмм сүттү саап ап турар.

Беш чылдың шиитпирлиг чылында мурнакчылар инектенне беш болгаш оон-даа хөй муң килограмм сүттү саап алыр бодалдыг. Күш-ажылчы чарыштың нептереңгей чоруу чедиишкинге идиглиг болу берген. Саанчы бүрүзүнүң саган сүдүн зоотехник хүн бүрү санап, даңзылап турар.

(СЭТА-ның корр.)

СУГГАРЫЛГАЛЫГ ШЫНААЛАРДАН АРБЫН СИГЕН ДЭЭШ

Сиген шөлдеринден сигеннерниң бедик болгаш туруштуг дүжүдү дээш социалистиг чарыш Бурятияның Селенги аймаанда эгелээн. Шынааның гектар бүрүзүнден-не 30 чылдар үезинде-ле 80 центнер чедир сигенни ап турган колхозчу В. А. Герасимовтуң ады-биле ол шимчээшкинни «Герасимовчу» деп адаар. Ооң ол эгелээшкини ынчан-на ол республикага калбак нептерээн турган. Мөгаг чок ол ажыл-ишчини Ленин ордени-биле шаңнаан.

«Герасимовчу» чарышта ам 30 ажыг бригада болгаш звенолар киржип турар. Бо хүннерде олар участоктарга органиктиг чемишчидилгелерни чедирип, суггарылга каналдарында гидротехниктиг дериглерни септеп турар. Хемнер аастарында шынааларже суг аксып, ону доңуруп турар. Чазын ол доштар чөөрту эрип, сиген кезер черлерни суггарар.

СЭКП-ниң Селенги райкому чарыштың тиилекчилеринге В. А. Герасимов аттыг шаңналды тыпсыр. Чоокта чаа эрткен чылдың түңнелдерин үндүрген. Ленин аттыг колхозта Ш. Ахметхановтуң сиген тарып өстүрер звенозунуң кежигүннери баштайгы лауреаттар болган. 340 гектар черниң гектар бүрүзүнден олар 25 центнер сигенни өстүрүп, ажаап алганнар.

(СЭТА-ның корр.).

КЕЛИР КҮСТҮҢ ДҮЖҮДҮНГЕ

Донбасстың бүдүрүлгелеринге чыл эгезинден бээр пландан ажыр ажылдап кылдынган чээрби беш муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни Украинаның Донецк магистралының ажыл-ишчилери чагыкчыларга чорудуп берген.

Часкы тарылганы мурнап эгелээр Узбекистанче, Таджикистанче, Краснодар крайже, Крымче суперфосфат, аммиак селитразы болгаш өске-даа чемишчидилгелер чүдүрген дөрт чүс чедир вагон хүн бүрү чоруп турар.

Ортаа-Донецкиниң химия комбинадының, Ждановскиниң «Азовсталь» заводунуң болгаш чемишчидилгелер бүдүрер өске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтери демир-орукчулар-биле социалистиг керээге ат салган. Үнүш-дүжүт элбекшидер дузарны бүдүрериниң болгаш чүдүрүп чорударының квартал планын хуусаазындан чеди хонук мурнады күүседир деп хүлээлгелерни олар боттарынга алган.

Хүлээлге амыдыралда боттанып турар. Станцияларның ажылдакчылары вагоннарның аңаа турарын кызырган болгаш чүгү хосталган вагоннарны бүдүрүлгелерге графикти мурнады берип турар апарган. Ажылдарны организастаары экижээн. Чемишчидилгелерни дүрген болгаш вагонга нормадан ажыр чүдүрерин калбаа-биле ажыглап турар.

(СЭТА-ның корр.).

ХӨВЕҢЧИЛЕРНИҢ КЫШКЫ ДЫШТАНЫЛГАЗЫ

Узбекистанның найысылалы — Ташкентиниң чоогунда эң дээре дээн кадыкшылга черлеринге баар путевкаларны ам хөвеңчилерге берип турар. Олар эмчилерге шинчидип, чугула апарган таварылгада эмнедилге курузун-даа эртип турарлар.

Республиканың ийи муң ажыг колхозтулары болгаш совхозтар ажылчыннары Ташкент хоорайның чоогунда дыштаныылга бажыңнарынга боттарының кышкы дыштаныылгазын эрттирерлер. Чээрби беш муң көдээ ажыл-ишчилер профэвилелиниң путевкалары-биле даштыкыже болгаш чурт иштинге аян-чорук кылыр.

(СЭТА-ның корр.).

ДЕМНИГ АЖЫЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

Партшийжи ИНФОРМАЦИЯ

СЭКП РАЙКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

Тожу районнуң үлетпүр, тудуг, садыг белеткелдер болгаш амыдырал хандырылга черлериниң база көдээ ажыл-агый коллективтериниң эрткен юбилейлиг чылда ажылының түнелин СЭКП райомунуң бюрозунга чугаалажып корген. Чыл планын 139,9 хуу күүседип, пландан ажыр 103 мүн рубльдиг продукциязын бүдүрген районнуң тудуг-еептелге участогунга (начальниги И. Е. Захаров, парторганизация секретары В. В. Соколов) СЭКП райкомунуң болгаш райкүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан. Ол ышкаш ындыг шилчиир Кызыл тукту күрүшенип Сыстыг-Хемде аныыр тывыш ажыл-агый черинiң коллективинге (директору В. И. Монгалбин, парторганизация секретары К. Д. Иргит) тывыскан.

Социализмге чаршыпың түнелин үндүрүп тургаш, Тожуның ыяш ажыл-агый черинiң, Ырбанның ыяш белеткээр пунктузунуң эки ажылдаанын демдеглээн.

* * *

Оон ацыда фермалар аразынга чаршыка тиилээн Көк-Чарда комсомолчу-аныяктар фермазынга база Өдүгенде иви фермазының коллективинге СЭКП райкомунуң болгаш райкүскомнуң шилчиир Кызыл туктарын тывыскан.

Оон-биле кады чамдык коллективтер болгаш организациялар планныг сорулгаларын күүсетпээнин улуг четпес деп санаан. Ылангыя райпо бараан саарылгазының нинти планын күүсетпээн иинкпе азы чонга 300 мүн рубльдиң бараанын чедир сатпаан. Ол ышкаш коопаңныыр тывыш ажыл-агый чери, амыдырал-хандырылга комбинады, электростанция эрткен чылдың планныг даалгазын күүсетпээн. СЭКП райкомунуң бюрозу тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында бар курлавырларны болгаш аргаларны ажыглап тургаш, планнарны ыяап-ла күүседириниче бүгү коллективтериниң кичээнгейин утландырган.

Д. БАЙЫР-ООЛ.

СЕКРЕТАРЬЛАР СЕМИНАРЫ

СЭКП-ниң Чоон-Хемчик райкому колхозтарда, совхозтарда, будүрүлге, албан организация черлеринде партия организацияларының секретарьларының семинарын организастыг, бедик деңгелге эрттирген. Семинарның киржикчилери делегей байдалының, партия документилерин солуурунга белеткелдерниң чоруп турарының, партия билединиң тоогузунуң, партийжи-организастыг ажылдың, партийжи документилер эмгелелиниң дугайында лекцияларны болгаш плеткелдерни дыңнаан, чугаалашкан. «Искра» колхозта партком секретары С. Ч. Хертек партия документилерин солуурунга белеткелдерни канчаар чорудуп турарынга, «Октябрь 30 чылы» колхозта партком секретары С. М. Монгуш коммунистер-биле беседалажыышкынны канчаар чорудуп турарынга хамаарыштыр дуржулгаларын чугаалааннар.

М. СЕВЕН.

СЕМИНАР-ХУРАЛ

СЭКП-ниң Бай-Тайга райкому ажыл-агыйларда болгаш албан организация черлеринде парторганизация секретарьларының партболуктер организакчыларының болгаш көдээ Совет даргаларының, ажыл-агый удуртукчуларының бир хүнүг семинар-хуралын эрттирген. Анаа эрткен ажыл-агый чылының түнелдериниң, бо чылдың социалистиг хүлээлгелериниң дугайында болгаш өске-даа янзы-бүрү темаларга плеткелдерни дыңнаан.

Оон ажылынга СЭКП обкомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары база киришкен. «Партияның XXIV съездизиниң шиитпирлериниг дүүштүр партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын улам ыңай сайзырагайжыдар дугайында» деп плеткелдерни СЭКП обкомунуң кылдыс эргелекчизи О. Б. Бичe, инструктор А. С. Дембирель олар кылганнар.

Анаа партия документилерин солуурунга белеткелдерниң чоруп турарының дугайында информацияларны база дыңнаан. Түнелинде семинар-хуралдың киржикчилери саналоналдарны солушканнар.

Б. БАРБА.

Алдан-Маадыр көдээ Советиниң ажыл-чорудулгазының кол угланышкыны — бодунуң девискээринде совхозтуң будүрүлгезин сайзырадырынга дээштиг салдарны чедирип, суурларның чурттакчыларының, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын улам экижидерин чедип алыры болур. Ынчангаш Совет, оон күүскому, депутаттары бүгү күжениишкинни ынаар салып турар.

Бистиң мурнувуста сорулгаларны шиитпирлеп, ылаңгыя эрткен юбилейлиг чылда Совет бодунуң организас-массалыг ажылын күштелдирип, бирги эөлчегле депутаттарга, активке, хөй-ниити организацияларынга даянып, багай эвес түнелдерни чедип алган. Маңаа көдээ Советтиң депутаттары боттарының мурнакчы, шалыпчы ажыл-ижибиле үлегерлиг болуп, өскелерни хей-аът киирген. Оон херечизи бо. Тараа болгаш чер ажылының өске-даа продуктуларын будүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедиринге чедип алган чедиишкиннери болгаш дүжүт ажаап алышкынынга күш-ажылчы шылгаралы дээш совхозтуң механизатору депутат Маска Хажыкович Ооржак Күш-ажылдың Кызыл Тук орденибиле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп бедик атка малчын Серен Аныяқович Ооржак четкен. 36 депутат колдуунда материалдыг будүрүлгеде шуут ажылдап, аңаа боттарының мергежилин, күжүн берип турар ак сеткилдиг, идепкейлиг хөй-ниитичи кижилер болур.

Депутаттар Советтиң доктаамал 7 комиссиязында хаара туттунган. Олар соңгуткан округтарынга ажылды чорударда сессияларга болгаш күүскомнуң хуралдарынга хүлээп алган шиитпирлерни удуртулга болдуруп, оларны амыдыралга боттандырары дээш хемчеглерни . организастап турар. Соңгукчуларның чагыгларының күүселдези, ажыл-ишчилерни совхоз будүрүлгезинге идепкейлиг киржириниче организастааны депутаттарның ажыл-чорудулгазынга үре-түнелди берген. «Алдан-Маадыр» совхозтуң эрткен чылда бедик будүрүкчүлүг ажылдааны оон база бир бадыткалы. Бо талазыбиле Советтиң сессияларынга, күүскомнуң хуралдарынга чогуур айтырыгны тургузуп, харыысалгалыг эштерниң илеткелдерни дыңнап келген. Чижээлээрге, чер ажылының культуразын бедидериниң болгаш оон перспективаларының дугайында совхозтуң кол агроному С. Бюрбүнүң илеткелин дыңнаан, бо талазы-биле тодаргай шиитпирни хүлээп алган. Оон күүселдезин Советтиң көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязының кежигүннери контрольдап турганының ачызында 1972 чылда совхоз бир га черден ортумаа-биле 14,5 центнер дүжүттү алган, а чамдык суггаттыг черлерниң дүжүткүрү 22 центнер четкен. Ындыг көргүзүтнү суггатчы Алдын-оол Кызыл-оол чедип ап, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденди-биле шаңнаткан.

Көдээ Советтиң сессиязынга болгаш күүскомунга суурларда тудуг болгаш чаагайжыдылга айтырыгларын үргүлүг дыңнап турган. Ийи чыл бурунгаар Алдан-Маадыр суурга чаа тудуг шуут чок турган болза, «Алдан-Маадыр» совхоз тургустунган соонда 54 аал ишти чурттаар 27 бажыңны ажыглалга киирген болгаш 320 олуттуг ортумак школаның бажыңын дужаарынга белеткеп турар. А бо чылын 200 олуттуг клуб, 50 олуттуг уруглар садиги, 25 машина гаражы ажыглалга кирер. Бора-Тайга болгаш Ак-Даш суурларда 10 аал ишти чурттаар бажың база ажыглалга киргеп. Фермалар, бригадалар төптеринде малчыннар чурттаар 24 бажыңны септеп кылгаш, ынаар улусту көжүргеп. Суурларның чаагайжыдылгазынче, орук, көвүрүглер тударынче улуг кичээнгей салдынып келген.

Бо хемчеглерни ап чорударынга депутаттар бөлүктери, хөй-ниити организацияларны идепкейлиг киржип турар. Ол бөлүктер чүгле девискээр аайы-биле суурларда тургустунган эвес, харын сезоннуг ажылдар үезинде хову турлагларынга база тургустунган турган. Часы, күскү хову ажылдарының үезинде бригада-да төлүнге депутаттарның түр бөлүүн Ооржак Чучуу билдилиг удуртуп, тарылга болгаш дүжүт ажаалдазынга эки салдарны чедирген. Оргу-Шөлде депутат О. Дажы-Намчалдың удуртуп турар бөлүк база бар.

Депутаттар бөлүктери чурттакчы чонну бүдүрүлгеже хаара тудар, мурнакчыларның эки дуржулгазын пептередир, бар четпестерни чайгадыр талазы-биле боттарының үлүүн киирип турар. Бо талазы-биле Бора-Тайга суурда Ховалыг Дадарның удуртукан депутат бөлүүн демдеглээр херек. Ында 18 депутат бар. Оларның хөй кезии чүгле эки ажыл-ишчилер эвес, харын идепкейлиг хөй-ниитичилер.

Депутаттар бөлүүнүң ажылын күүском билдилиг удуртуп, оларның ажылының угланышкынын, кандыг айтырыгларже кичээнгей салза чогуурул дээрзин сүмелеп берип турар болза, олар дээштиг ажылдап, депутаттар боттарының хүлээлгезин долузубиле күүседип шыдаар апаар. Күүском бо талазы-биле амдаа чогуур дуржулганы чедип ап шыдаваан.

Советтиң девискээринде хеөрээженнер чөвүлелдери, агитквартиралар, улусчу дружина дээш, өске-даа хөй-ниити организацияларның ажыл-чорудулгазы чурттакчыларның бот-идепкейин көдүрерине, кижизидилге ажылын күштелдирерине, хөй-ниитиниң херээнге оларны киириштирерине дузалап турар. Сөөлгү чылдарда совхозтуң дирекциязы, партком, ажылчын комитеди, көдээ Совет болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары дээштиг хемчеглерни ап чорутканы-биле суурларда корум-чурум үрээр торуктар эвээжеп турар. Херээженнер чөвүлелдеринден Алдан-Маадыр суурда депутат Александра Ондар удуртукан чөвүлел херээжен чонну күш-ажылга, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киириштирерин чедип алган. Ол чөвүлелдиң ажылы янзы-бүрү хевирлиг, солун-даа.

Советтиң хөй талалыг ажыл-чорудулгазының чедиишкининг болуру оон депутаттарындан, активинден, хөй-ниити организациялардан, оларның демниг ажылындан кол хамаажыр дээрзи билдингир.

СЭКП ТК, Совет чазак Советтер ажылынче улуг кичээнгей салып, оларның ат-алдарын бедидер дээш сөөлгү чылдарда чүгула шиитпирлерни хүлээп алган. Аңаа харыы кылдыр организас-массалыг ажылдарны күштелдирер ужурлуг бис.

Ч. ООРЖАК,
Алдан-Маадыр көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

С. МОНГУШ,
күүскомнуң ажылдакчызы.
Чөөн-Хемчик район.

ХАРЫЫСАЛГАНЫ ШЫҢГЫЫРАДЫР

Мал бажын өстүрер, оон продуктулуун бедидер дээш Бай-Тайганың малчыннары шудургу ажылдап турарлар. Оларны СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «1972—1973 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын будүрерин болгаш белеткээрин көвүдедир дээш мал ажылынын ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» доктаалы улам хей-аът киирген. Ол чарышка киришпишаан, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң талазы-биле тоску беш чыл планын күүседириниң шиитпирлиг үшкү чылында алган хүлээлгелерин бай-тайгажылар хүүсаа бетинде күүседирин шиитпирлээннер.

ССР Эвилелиниң тургустунганының бежен чылында районнуң ажыл-ишчилери багай эвес ажыллааннар. Олар күрүнеге сүт садар планын 104 хуу, дүктү 102 хуу, а тарааны 154 хуу күүсеткен. Мал бажы 1971 чылдаазындан өлөн көвүдөөн. Ылангыя төрүүр чүс хойга онаштыр 90-тан 100 чедир хураган доруктурган малчыннар — 59, 100—108 хураган алган малчыннар — 19 четкен. Салчак Тойбу, Хертек Баадан, Донгак Адыг-оол болгаш өске-даа малчыннар хөй бүрүзүнден 3,2—3,8 килограммдан өөрээш эвес дүктү кыргып ап турар апарганнар. А комсомолчу аныяктарның Эәр-Хавак сүт-бараан фермазы эрткен чылын бир инекке онааштыр 1681 килограмм сүт сагган. Бо дээрге 1971 чылга деннээрге, инек бүрүзүнден 79 килограмм сүттү хөйнү саап алган болуп турар. Сүттүң үскүрү база бедөөн: 3,7 хуу турганындан 3,9 хуу апарган. Районнуң көдээ ажыл-агыйы 1972 чылда орулгалыг болганын херечилеп турар чурагайларның чамдыызы мындыг-дыр: Ынчалза-даа ол чурагайларның артында улуг четпестер бар.

Районнуң ажыл-агыйлары мал бажын өстүрериниң планын чүзүн зайы-биле күүсетпээн. Оон кол чылдагааны — төрүүр малдың өөрээжеп турарында болгаш малдың чаа төлүнүң хорамчалыг болуп турарында. Чүгле эрткен чылын безин 397 баш бода мал, 6436 баш шээр мал янзы-бүрү чылдагаанардан өлген. «Тээли» совхозтуң 1103 баш малы аңаа-ла самчыгладан хораан.

Малдың өспейн турар чылдагаанының бирээзи — күрүнеге садар малдарны чогуур негелдезинге чедир семиртпейн турарында. «Тээли» совхоз саткан бода мал бүрүзүнден 28 килограмм, шээр мал бүрүзүнден 5 килограмм каражалыг болган. Районнуң күрүнеге дужааган малының 26 хуузу ортумактан куду күштүг. Ажыл-агый бүрүзү бо четпестерни чайладыр талазы-биле харыысалганы шыңгыырадыр ужурлуг.

Алгы-кеш — күрүнеге чигээт болур. Ындыг турбуже районнуң белеткел конторазы бо ажылче кошкак сагыш салып турар. Оон түнелинде эрткен чылын 141 бода мал, 2608 шээр мал кежи планга чедир дужааттынмаан. 2683 кештиң шынары куду болган. Ажыл-агыйлар алгы-кешти түскай черге кадагалавайн турарындан каражага таваржып турар. Бо талазы-биле хемчегни дарый алыры чугула.

Беш чылдың шиитпирлиг чылында улус ажыл-агыйын хөгжүдерине идепкейлиг киржир дээш, Бай-Тайганың ажыл-ишчилери чаа сорулганы салган. Олар бо чылын 1700 тонна эътти, 196 тонна дүктү, 380 тонна сүттү, 200 тонна тарааны күрүнеге садарын хүлээнгеннер. Ол хүлээлгелериниң күүселдези бөгүнгү ажыл-иштен — мал кыштаглаашкынын организастыг эрттиреринден болгаш малдың чаш төдүи менди камгалап алырындан улуг хамаажыр. Ындыг болганда кижи бүрүзү өнаашкан ажылынга харыысалганы шыңгыырадыры чугула.

Амгы үеде кыштаглаашкынның байдалы эки. Бүгү төрээн шээр малдан чүс ажыг хураганны хөйжулар артыкка камгалап алган. Районнуң партия, совет, комсомол болгаш өске-даа организациялары шиитпирлиг чылдың планныг онаалдаларын күүседириниче чонну идепкейлиг эвилелдеп турар. Бедиткен хүлээлгелериниң чогумчалыг күүсеттиниринiң барымдаазы ол.

О. МАНЗЫРЫКЧЫ,
көдээ ажыл-агый продуктуларын садарынын болгаш шынарының талазы-биле районда кол инспеитор.

Районнар аразының Чадаанада «Сельхозтехника» каттыжышкынының коллективи септелге ажылынче шалыпкын кирген. Часкы хову ажылдарынга уткуштур тракторларны хуусаазында эки шынарлыг септээр дээш септекчилер шудургу ажылдап турар.

Септекчилерден Ховалыг Седип-оол онза шалыпкын ажылдап келген. Ол шимчедикчилер септелгезинде слесарьлап турар. Х. Седип-оол хүнде нормазын 130-дең 150 хуу чедирип турар.

ЧУРУКТА: слесарь Ховалыг Седип-оол ажыл үезинде.

А. КОВАЛЕНКОНУҢ фотозу.

Немежип турар

«Большевик» совхозтуң хойжулары тоску беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында төрээн хой бүрүзүнден төлдү менди доруктуруп алыр дээш улуг күжениишкинни үндүрүп турарлар. Ам бо хүннерге чедир 2600 хире хой оолдаан. Оларның хураганары менди доругуп турар. Түс-түс хойжулардан М. Мөгдүн, К. Комбу олар малын хүр кыштадып, кызымак шудургу ажылдап турар.

Чамдык коданнарда хой арып турар, азырал-тежээлде эргежок чугула апарган. Ындыг коданнарны совхозтуң мал ажылының түскай эртемниглери хүн бүрүнүң контролюнга алгаш, практиктиг хемчеглерни ап, мал чемин үзүктел чок сөөртүп чорудуп турар.

А. МИЖИТ-ДОРЖУ.

ДУРЖУЛГАСОЛУШКАН

Республиканың комсомолчу-аныяктарның сүт-бараан фермаларының эргелекчилериниң, комсомол бөлүктериниң удуртукчуларының семинар-хуралы Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунуң Доргун сүт-бараан фермазынга болган.

Семинарны ВЛКСМ Тыва обкому организастап эрттирген.

«1972—1973 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын будүрерин болгаш белеткээрин көвүдедири дээш мал ажылының ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң, ВЦСПС-тиң докторалын күүседиринге комсомолчуларның сорулгаларының дугайында ВЛКСМ обкомунуң секретары эш Г. Иргиттиң, сүт будүрериниң болгаш белеткээриниң 1972 чылда түнелдери база беш чылдың шиитпирлиг чылында сорулгалар дугайында республиканың совхозтар каттыжышкынының начальнигиниң оралакчызы Е. Трошевтиң, сүт-бараан фермаларын механизастаар дугайында республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынының даргазының оралакчызы Д. Шожаттың болгаш өскелерниң-даа илеткелдерни семинарның киржикчилери дыңнаан.

Сүт будүрерин көвүдедир, социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чаршыпы канчаар организастап база саанчылар, кадарчылар ортузунга масса-политиктиг ажылды канчаар чорудуп турар дугаймында СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Доргун, Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң Кара-Тал сүт-бараан фермазының эргелекчилери Алдын-кыс Монгуш, Самый-оол Сат, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунуң Туран фермазында саанчы, комсомол бөлүүнүң удуртукчузу Зоя Седипей олар семинарга дуржулгаларын чугаалааннар.

Семинарның киржикчилери Доргун сүт-бараан фермазының ажылы-биле танышкан.

Семинар-хуралдың киржикчилери республика саанчыларынга кыйгырыгны хүлээп алган.

С. МОНГУШ.

ТАЛЛИН. Трикотаж будүрер «Марат» каттыжышкын — Эстон ССР-ниң чиик үлетпүрүнүң эң улуг будүрүлге черлериниң бирээзи. Оон сес чүүл кылыгларынга күрүнеиң Шынар демдээн тывыскан. Каттыжышкынның коллективи тоску беш чылдың шиитпирлиг үези — 1973 чылга бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Будүрүлгениң ажыл-ишчилери трикотаж кылыгларының шынарын экижидип, хемчээлин көвүдедип турар. Пландан ажыр 50 мүн кылыгларны будүрүп үндүрериин шиитпирлээн.

ЧУРУКТА: будүрүлге черинiң эң тергиин аргыкчыларының бирээзи коммунистиг күш-ажылдың малыпчызы Урсула Хинтстиң кылып турар продукциязынга күрүнеиң Шынар демдээн тывыскан.

П. КУЗНЕЦОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Лекция пропагандазын күштелдирер

Партияның масса-биле харыдаавазын улам быжыглаарынга, ажылчы чоннарның күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейин кодурериңе бир чугула ажыл—лекция пропагандазы болур. Бо ажыл биетиң республиканың булуң бүрүзүнде бо хүнперде улам калбарган.

Амгы үеде чер-черде «Билиг» нинтилелиниң эге организацияларының ажылында кол черни СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң каттышкан хуралынга СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң «ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл ооңун дугайында» илеткелин болгаш «1973 чылдың улус ажыл-агый планын хүүсаа бетинде күүседир дээш үлетүрүнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның докторалын тайылбырлаары база беш чылдың шиитпирлиг чылы—1973 чылда алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседириниче ажылчы чоннарны эвилелдээри эелеп турар.

Бо ажылдарның канчаар чорун турарын коргүскен медээлерни редакция чер-черден телефон дамчыштыр алган. Ам ону номчукчуларга бараалгаттывыс.

ПЛАН ЁЗУГААР

КАА-ХЕМ. Чонга лекция, беседа кылырын боттарының бир чугула сорулгазы кылдыр санап, ону партийжи ёзу-биле көрүп, лекцияларны идей-теоретиктиг белик дең-нелге номчуп, боттарының арга-дуржулгазын өскелерге дамчыдып келген лекторлар кайы хөй. Оларга И. Достайны, Ф. Бортниковту, В. Гусевти, Р. Антонованы болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

СЭКП райкому лекция пропагандазын экижидериниче угланган чамдык хемчеглерни доктаамал ап келген. Экономиктиг билиглерни масса чонуун ортузунга пропагандалаш турарының дугайын партия райкомунуң пленумунга, шажын-чүдүлгеге удур лекция пропагандазының дугайын бюрога чугаалажырын планнаан. Патриотчу, интернационалчы кижизидилгени база хоойлу-дүрүм пропагандазын экижидер хемчеглер дугайын бюрога чоокта чаа чугаалажып корген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл ооңун дугайында» илеткелин базу СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң мал, чер ажылының ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжын калбартыр дугайында» доктаалдарын чонга таныштырар ажылды бо хүнперде план ёзугаар улам калбартыкан. Суурларже сүт-бараан фермаларынга болгаш ыраккы одарларда чурттап турар малчыннарже ийи катап үнүүшкүнүү организастап, 80 ажыг лекцияларны номчаан. Партияның болгаш комсомолдуң политооредилгезиниң кичээлдеринге ол чугула документилерни өөренирин база организастаан.

Алган хүлээлгелерин хүүсаа бетинде күүседириниче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга идеологтуг фронтунуң идепкейлиг дайынчылары —районнуң лекторлары, пропагандистери, политинформаторлары, агитаторлары төлептиг үлүг-хуузун киирип турар.

70 ЛЕКЦИЯ НОМЧУТТУНГАН

ТЕС-ХЕМ. Районнуң «Билиг» нинтилелиниң лекторлары эрткен чылын ажылчы чоннарга муң сес үс ажыг лекцияны номчаннар.

Эң эки ажылдыг лекторларга «Тес-Хем» колхозтуң экономизи С. Мөңге, улуг зоотехник Г. Чаптыков, башкы А. Маскыр, «Чодураа» совхозтуң мал эмчизи И. Комбу болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Тес-Хемниң лекторлары бо хүнперде нинтилел-политиктиг, педагогика болгаш делегей байдалынга, эртемниг атеизмге болгаш өске-даа айтырыгларга хамаарышкан лекцияларны ажыл-ишчилерге номчуп берип турар. Чаа чылдың эртken айында районнуң ажыл-ишчилериниге 70 ажыг лекция номчуттунган.

ТАНЫШТЫРГАННАР

УЛУГ-ХЕМ. «Билиг» нинтилелиниң Чаа-Хөлде эге организациязында 26 лектор баштаап турар. Олар бо хүнперде фермаларга, малчын бригадаларга болгаш суурнуң агитквартираларынга доктаамал барып, янзы-бүрү темаларга лекцияларны номчаннар.

Чаа чылдың баштайгы хүнүнден эгелээш, бо хүнперге чедир дуржулгалыг лекторлар В. Китайкин, К. Бичe-оол, В. Кызыл-оол, Т. Сюртүк, А. Николаев олар хөй санныг лекцияларны ажылчы чоннарга номчаннар.

Ол ышкаш лекторлар «Совет улустуң революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаагай чаңчылдары», «ССРЭ 50 чыл дургузунда», «ССРЭ-ниң өг-бүлезинге», «Улустарның улуг найыралы» деп тематиктиг кежээлерни эрттиреринге идепкейлиг киришкеннер.

Олар Л. И. Брежневтиң каттышкан байырлыг хуралга «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл ооңун дугайында» илеткелин чонга таныштырып чоруп турарлар.

СОВХОЗТУҢ ЛЕКТОРЛАРЫ

ЧӨӨН-ХЕМЧЕК. «Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнде болгаш Бора-Тайга салбырында «Билиг» нинтилелиниң эге организациялары (даргалары Х. Ооржак, Ш. Күнзенмаа) партия организациязының удуртулгазы-биле лекция пропагандазының ажылын экижиткен. Олар лекторларның номчуур ужурлуг лекцияларын план ёзугаар тургускаш, темалар аайы-биле хуваап, оларны фермаларже, ыраккы малчыннарже чорудуп турар.

Совхозтуң лекторлары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң, оон соонда болуп эрткилээн партия ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин ажылчы чоннарга пропагандалаар, тоску беш чылдың планын күүседиринче ажылчы чонну эвиледдээр талазы-биле чамдык боттуг ажылдарны кылып чорутканнар. Олар лекцияларның тематиказын аңгы-аңгы кылдыр тургузуп, эртем-техника, мурнакчы дуржулга, педагогика, медицина, экономика, шериг-патриоттуг кижизидилге, социалистиг хоойлудүрүм, нинтилел-политиктиг болгаш өске-даа темаларга лекцияларны бо хүнперде номчуп турарлар.

ССРЭ-ниң хамааты ужар чүүлүнүң 50 чыл ою

АК-КӨК ДЭЭРЛЕП...

Совет Эвилелиниң хамаатың ужар чүүлүнүң алдарлыг 50 чыл оюн Тываның авиаторлары күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар. Чамдык чедиишкиннеривисти демдеглээр мурнунда Тыва республиканың агаар транспортунуң эрткен оруу-биле таныжаалыңар. Бо бүдүрүлге 1946 чылда үндезилеттинген. Ынчан ПО-2 марканың элээн каш самолёттарын ап, олар-биле бир айда 15—20 тонна чүъкту, почтаны болгаш эвээш санныг пассажирлерни чедирип турган.

Совет Тываның ажыл-агыйының хөгжээни-биле республиканың хамааты ужар чүүлү сайзыралдың делгем базымнарын кылган. Хөгжүлдениң 20 ажыг чылдарының дургузунда АН-2, ЛИ-2, ЯК-12 маркаларның самолёттарын, МИ-1, МИ-4 вертолёттарын улус ажыл-агыйының чүъктерин чедиреринге ажыглаан бис. Эрткен чылын чаа хевирниң реактивтиг ЯК-40 деп самолёт Красноярск — Кызыл аразынга доктаамал ужудуп турар апарган. Ам чылдың-на 200 муң хире пассажирни чедирип турар бис. Эрткен чээрби чылдың дургузунда чүък сөөртүлгези 21 катап өскен. Тываның авиаторлары тарылга шөлдерин химиктиг арга-биле чемишчидерин база шиңгээдип алган. 1966 чылда 89 муң гектар тарылга шөлүн чемишчиткен. 1972 чылда ол сан 152 муң гектар четкен.

Кызылдың авиабүдүрүлгезин чаа хевирниң харылзаа дерилгези-биле чепсеглээн. Бүдүрүлгениң харылзаачылары Абакан, Красноярск хоорайлар-биле болгаш Тываның аэропорттуг төптери-биле радио харылзаазын тудуп турар. Районнарда аэропорттар база харылзааның чаа дерилгелерин алган. Бо бүгү техниктиг хандырылга ужудуушкунның байдалын экижидип, чедиишкинниг ажылдаарынга дузалап турар.

Хоорайлар, суурларже чүъктерни чедиреринден аңгыда, бистиң ужудукчуларывыс автотранспорт четпес, кадыр-берт даглыг черлерже малчыннарны, геологтарны чедирип, эмчиниң дүрген дузазын чедиреринге дузалап, арга-эзимнерни өрт айыылындан камгалаар дээш ужудуушкуннарны чорудуп турарлар. Даглыг Тываның ак-көк дээринге үр чылдарда улаштыр ужудуп, бедик мергежилди чедип алган бистиң ужудукчуларывыс чоннуң хүндүткелин болгаш бедик үнелээшкиннерин чаалап алган. Бистиң ужудукчуларывыстың, инженерлеривистиң, техниктеривистиң болгаш өске-даа мергежилдиң төлептиг кижилериниң саны өскен, чаа кадрлар хейү-биле немешкен.

Коммунистиг партия, Совет чазак бистиң төлептиг, бедик мергежилдиг кадрларывыстың эрес-шудургу күш-ажылын бедии-биле үнелеп, 9 кижини орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаан. Ол болза Ховалыг Хопуя, Алексей Чимий-оол, С. А. Покатило, А. И. Авдеев, А. А. Попов, В. К. Кравцов олар-дыр. Оон аңгыда А. Б. Ёнзак, К. Ч. Куулар, Р. З. Козырев, А. А. Матюшов болгаш өскелер-даа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнатканнар. Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты 4 ужудукчуга тывыскан. Коллективте «Аэрофлоттуң тергиини» деп хөрек демдээ-биле дөрт кижи шаңнаткан. Ленинчи юбилей медалы-биле бистиң коллективтен 42 кижини шаңнаан.

Бо бүгү бедик шаңналдар бистиң коллективтиң ишчилерин улам күжениишкинниг ажылдаарынче, тоску беш чылдың планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүседиринче сорук киирип турар. Бир демниг, найыралдыг бо коллективте 25—27 чылдар дургузунда үзүктел чокка ажылдаан хоочуннарывыс база эвээш эвес.

Тываның авиаторлары эрткен чылда авиацияны улус ажыл-агыйынга ажыглаарының планын октябрьда күүсеткен. Бо чылдың январьның планныг даалгаларын ажыр күүсеткен бис. Моон соңгаар бистиң коллективтиң сорулгазы болза, беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында эрткен чылдың чамдык хожудаашкыннарын дуглап, бедик көргүзүглерлиг ажылдаары болур.

Л. МАКАРОВ,

Тыва авиабүдүрүлгениң командириниң политиктиг ажыл талазы-биле оралакчызы.

Бо чуруктан Тываның баштайгы ужудукчулары-биле таныжыңар. Оң талазындан солагай талазынче—олурарлар: капитан Кидиспей, техник инструктор Прохоров, лейтенант Хунан-оол; артында: биче лейтенант Тандар-оол, биче лейтенант Чимит, биче лейтенант Очур-оол, биче лейтенант Ёнзак, биче лейтенант Хопуя.

(1941 чылдың фотозу. Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң фондузундан хоолгалаан)

УЖУДУКЧУ СЕМИС-ООЛ

Семис-оол Очур-оолдуң квартиразынга, ооң ажылдан кээрин манап, элээн үр ордум. Бажыңның херээжен ээзиниң ап бергени чуруктуг альбомдан менче спортчу хептиг, азы ужудукчулар школазының кителин кеткен курсант оолдарның хөглүг арыннарын көрүп ор мен.

Авиатехник Семис-оол Очур-оолду ооң мурнунда-ла таныыр чордум. Ажыл үезинде-даа, спортчу маргылдаалар болган черге-даа ону бо-ла көөр мен. А бажыңынга ону амдыгаа чедир көрбээним ол.

Семис-оолдуң ачазы Виктор Билчимаевич Очур-оолду мен база-ла эки билир мен. Бодунуң баштайгы ужудукчу эш-өөрү, башкызы капитан Кидиспей дег, ооң ажыл-ижи, найыралы амгы үениң аныяк кижилеринге солун тоожу ышкаш кылдыр дыңналыр. Ажыттынмаан агаар оруктары-биле баштайгы ужудуушкуннар, шенелделер, албанның удуртур ажылдарынга эттирген чылдар ооң ажылдыынга салдарлыг болган. Виктор Билчимаевич бодунуң оглун бергелерден кортпас, ону ажып эртер дээш кезээде демисежип чорур кижи кылдыр кижизидип каан. Хоочун коммунистиң кызымаккай кижизидикчи ажылы халас барбаан. Ооң оглу—Семис-оол база-ла адазы дег быжыг турачоруктуг кижи болуп өзүп келген.

Баштайгы тыва ужудукчуларның бирээзиниң оглу, бо хүннерде «ЯК-40» дээр реактивтиг самолётка ужудар эргени база-ла баштайгы бөлүк-биле чедип алган аныяк оолдарның бирээзи — Семис-оол Очур-оолдуң ам мээң чанымда оларының бо. Шөлээден чоокта келгеш, ооң ажылдап эгелээни ол болду. Семис-оол Викторович ам колдуунда-ла Красноярск хоорайда чурттап турар. Бажыңынче, өг-бүлезинче ол чүгле дыштаныр хүннеринде кээр.

Семис-оолдуң ужудукчу болур күзели ындыг-ла амыр бүде бербээн. Он бир классты дооскаш, ужудукчулар училищезинче кирер дээн күзели бүттанмайн барган. База бир үш чыл хире трактористеп, чолаачылап ажылдаар ужур аңаа таварышкан. Өөренип болур арга тыптып кээрге, ужудукчулар школазынче ол чылын кижи хүлээп албайн турар дээрзи аңаа билдине берген. Очур-оол-биле ооң элээн каш өөрү Иркутск хоорайның авиатехниктиг училищезинче өөренип киргеш, ону чедишкинниг доозуп үнгеннер. Өөредилгениң чылдарында Очур-оол коллективтиң күжүн, демниг күш-ажылдың өөрүшкүзүн медереп билген. Улуг-биче ужудуушкуннарга, белеткелдерге комсомолчу кижиниң мөөзүү доран көстүп берген.

Ооң өөренип турган бөлүү «ТУ-104» дээр реактивтиг самолёттарның авиатехниктерин белеткеп турган. Бортмеханиктиң хүлээлгезин күүседип, агаарже ол элээн каш катап көдүрүлген-даа. Ол ужудуушкуннар ооң ужудукчу боор күзелин уламчылаан быжыглаан.

Төрээн Тывазынга өөредилге соонда ол ээп келгеш, бичии «АН-2»-лерни ужудуушкунга белеткеп тура, бо черлерге чаа көстүп келген «ЯК-40» дээр реактивтиг пассажир самолёттарындан карак албайн үр-ле кайгаар турган. Даштыкы хевириниң чаражының, дүргениниң болгаш эптииниң талазы-биле магалыг-ла машина ол болган. Аңаа ужудар эргени ылап-ла чедип алырын Очур-оол шиитпирлээн. Ол күзелинге чедир үр үш чылда техниктеп ажылдаан. Бо үениң иштинде Семис-оол Викторович партия кежигүнүнге кирген, коммунистер аңаа улуг бүзүрелди көргүзүп, авиабүдүрүлге чериниң партия бюрозунуң кежигүнүнге соңгааннар. Ооң ажыл-ишчи дуржулгазы, техниктиг билииниң деңнели бедээн. Кировоград хоорайда ужудукчу белеткелдиң дээди школазынче Тыва авиабүдүрүлгеден улус өөренип чорудар дугайында бижик кээрге, ооң санынга Семис-оол Викторович Очур-оолдуң ады бир-ле дугаарында кирген.

— Семис-оол бистиң бүзүрелививисти шынзыдып шыдаар — деп, коммунистер чаңгыс үн-биле чугаалааннар.

Ынчангаш Очур-оол база катап өөренип чорупкан. Эрткен чылдың чайын, күзүн ол Красноярск хоорайдан Кызыл, Енисейск, Братск аразынга ужудуушкуннарга эрттирген. Чоокта чаа Кызылдың авиабүдүрүлге черинче шилчидериниң дугайында рапорт бижээн. Төрээн Тывазы, өг-бүлези ону удавас улуг өөрүшкү-биле хүлээп алыр.

Семис-оол Викторович бодунуң күзелин боттандырган. Ырак эвес, чоокку үеде «ЯК-40» деп реактивтиг самолёттуң экипажы Тыва черниң ужу-кыдыынче ужудуушкуннарны чоруда бээр. Ону баштайгы тыва ужудукчуларның бирээзи Виктор Билчимаевич Очур-оолдуң оглу, коммунист Семис-оол Очур-оол башкарып, ужуда бээр.

Ю. ЕГОШИН.

Мергежилдиң бединче

1973 чылдың февральдың баштайгы хүннериниң бирээзи. Ногаан болгаш сарыг өңнүг самолёттар уурук-суурукташ, аэропорттуң калбак шөлүн дүвүлендир маңнатпышаан, черден ужудуп үнүп турлар. Техниктиг хыналданы эртип, «хөрек, чүрээн» шинчиледип алган самолёттар ужугуп үнер шөлүнүң бир ужунда кээп, туруштарны ээлептилер.

Ак-ак меңгилерлиг даглыг районнарже, ыраккы Тожунуң суурларынче ужудуп чанар дээн кижилер самолёттарже шуужуп эртерлер. Бо удаада Кызыл аэропортунуң харыысалгалыг ажылдакчызы Леонид Степанович Макаров чамдык самолёттарның командирлерин таныштырды.

Тываның делгемнеринге 20 ажыг чылдарда үзүктел чокка ужуткан экер-эрестерниң бирээзи Алексей Хунаевич Чимий-оолга ол мени таварыштырып кагды. Алексей Чимий-оол амыр-менди солушкаш, бичии манаарын дилеп, самолёт хөрээнче кире берди. Ол башкарып турар техниказын хөделдирип алгаш, орукче аъттанырынга белеткени берди. Чайыннаан көзенектер өттүр ол бир-ле чүвени хөглүг чугаалап, менче көрүп каап чор.

— Бөгүнгү ужудуушкунче аъттаныштарынга белеткел-даа доозулду. Дүүн барыыш районнарже ужудуп хүнзедивис, тайгалар кырынга кезек силгиттивис-даа. Хемде хеме дег кыннып, чайганырга-даа тоовадывыс—деп, ол хөглүг-омак чугаалай-дыр.

Чээрби чыл бурунгаар Кызылдың № 2 школазын доскаш, ийи чыл хуусаалыг ужар чүүл училищезинге өөренгеш келгенин ол дыңнатты. Аэропортка кады ажылдап эгелээн ооң эштериниң бирээзи Виктор Константинович Кравцовтуң дугайын ол хөөреп берди. Эш Кравцов баштай чүдүрүкчүлеп турган. Чимий-оолдуң ол өңнүү өөредилгеге, ажылга изиг чүткүлдүг кижи болган. Каш чылдар эрткенде Виктор Константинович авиабүдүрүлгениң АТБ-ниниң улуг инженеринге деңшиттирген. Күш-ажылдың бо төлептиг кижизин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле болгаш «Аэрофлоттуң тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Ам ол аэропорттуң авиатехниктиг баазазының техниктиг контроль кидизиниң инженери.

Самолёт командири эш Чимий-оолдуң ужудуушкунга өөреткен аныяктарының саны үжен ашкан. Олар ам Красноярскиде-даа, тываның делгемнеринде-даа ужудуп турарлар. Ужуражылгавыс сөөлүнде мен ооң кайа төрүттүнгенин билип алдым. Чөөн-Хемчиктиң Ишкиннерде чурумалдыг хаяларлыг, кадыр-кадыр кашпалдарлыг дагларның шаңкыя хеминиң делгемнеринге ада-иезинге дузалажып, хой кадарып өскен эр болду. Самолётту хынамчалыг башкарып, кудай өру көдүрүп үнеринге, бедик мергежилди чедип алырынга хоочун ужудукчулар А. Б. Ёнзак, А. Т. Хопуя, авиатехник А. А. Попов өөредип, дузалааның кажан-даа утпас мен дээрзин Алексей Хунаевич чугаалады.

Дуктуг кара идиктерлиг, диртегер хөректээштерлиг ужудукчу оолдар «Красноярский пилот» солунну көргүстү. 1972 чылдың декабрь 16-да үнген ол солуннуң бүгү дөрт арнында Тываның авиабүдүрүлгезиниң ажыл-ишчилериниң ССРЭ-ниң 50 чылынга күш-ажылчы, спортчу чедиишкиннер-биле уткуп турарын бижээн болду. Ийи аңгы өң-биле кааcтаан ол солунnуң үшкү арнында Алексей Чимий-оолдуң чуруун парлаашт, ооң күш-ажылчы оруунуң дугайын киирип каап-тыр. «Красноярский пилоттуң» бирги арнын чурукка тырттыргаш, моон адаанда киирдим. Совет Тываның улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге шалыпчы үлүүн киирип турар Алексей Хунаевичиниң адрезинге хөйнү чугаалап болурун ында айыткан-дыр. 1972 чылдың март 4-те үнген ол-ла солунда «Коммунистиң хууда үлегер-чижээ» деп эгениң адаанда база-ла бо ужудукчувустуң дугайында үнелелдиң, макталдың сөстери бар болду. Солунда кирген макталдың чалбыыштыг сөстери бо: Алексей Чимий-оол Кызыл хоорай Совединиң депутадынга ийи катап соңгуттурган. Хүндүлел бижиктер-биле каш удаа шаңнаткан. Ооң чуруу авиабүдүрүлгениң Хүндүлел самбыразында. 1971 чылда ужудукчунуң делгем хөрээнге Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени чайнай берген.

О. ОХЕМЧИК.

ЧУРУКТА: АН-2 самолёттуң командири А. Х. ЧИМИЙ-ООЛ.

Авторнуң фотозу.

САННАР БОЛГАШ ФАКТЫЛАР

●Тыва АССР-ниң хамаатың ужар чүүлү республика дег чалыы. Кызыл аэропорту дөртен чылдарда тургустунган. Ынчаарда ооң ужудар парыгы ПО-2 деп каш самолёттарлыг турган.

●1945 чылда Тываның ужудукчулары айда 19 тонна чүък сөөртүп турган. Ам айда 53 тонна чүъкту, барык 1300 пассажирни болгаш почтаны сөөртүп турар.

●Кызыл аэропорт Абакан болгаш Красноярск хоорайлар-биле аргыжып турар. Республиканың районнары болгаш чурттакчылыг черлери-биле аргыжылганың ачызында пассажирлер чедер черинге дүрген чедип турар. Аэропорт болгаш ооң хондурулга шөлдери нарын херекселдер, радио харылзаа-биле чепсегленген. Ооң ачызында самолёттар менди-чаагай хонуп турар. 1947 чылда Кызыл биле Красноярск аразынга ЛИ-2 самолёт неделяда чаңгыс удаа ужудуп турган. Ам ол аразында реактивтиг ЯК-40 болгаш эптиг АН-24 ужудуп турар.

●Авиабүдүрүлгениң коллективи коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты дээш демисежип турар. 102 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, элээн каш салбырлар бедик атты чаалап алган.

Шынарның хүну

Неделя санында бистиң авиабүдүрүлгениң авиатехниктиг баазазының коллективи «шынарның хүнүн» эрттирип турар. Самолёттарны, вертолёттарны ужударынга белеткеп турарын, септелгениң шынарын экижидериниң айтырыгларын ол хүн аңаа чугаалажыр. Ол хүн техниктиг хандырылганың салбырларының ажылын түңнеп турар.

«Шынарның хүнүн» ужар чүүл техниказын дефект чок септээрниң системазынче шилчээни-биле тургускан. Ол система ёзугаар бистиң техниктеривис ам ийи чыл ажыр ажылдап турар. Самолёттуң нарын херекселдери, дерилгелери ужудуушкун үезинде өйтап ажылдазын дээш оларның техниктиг хайгааралын бедик деңнелге тургузары чугула.

Чаа системаже шилчээн соонда авиатехниктер кылган ажылын техниктиг хыналда килдизинге хүлээдир. Ол килдис ажылдакчы бүгүдезинге тускай карточканы кылгаш, аңаа ажылдың шынарын, түңнелин демдеглеп турар. Кандыг-бир ажылдың четпес күүсеттингениниң контролёр илереткенде, ону катап кылырыбиле күүседикчиге дедир эгидер. Сөөлүнде барып, ажылишти түңнээрде ындыг чүүлдерни кичээнгейге алыр.

Дефект чокка ажылдаарының системазын АТБ-де шиңгээдип турарын партия, профэвилел хуралдарынга база чугаалажып турар.

Коллективте ажылының шынары үргүлчү бедик болуп турар, кызымак, шынарак билиглиг, мергежилдиг ажылдакчылар хөй. Чижээ, авиатехниктер А. Ш. Куулар, В. И. Данилов, Н. М. Дозур-оол, А. С. Очур-оол, В. А. Шахматов, А. А. Матюшовтуң удурткаңы бригадалар үргүлчү тергиин эки түңнелдерлиг болуп келген. А. Г. Назымовтуң удурткаңы вертолёт участогу коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты чаалап алган.

Шынарны бедидеринче углаңган хемчеглер ажылга дыка идиглиг. Самолёттуң мотор парыгының ажылынга үрелиишкин болуп көрбээн, харын-даа оларны ажыглаарының хуусаазы узаан. Техниктиг чылдагаандан самолёт, вертолёт ужудуп үнер хуусаазындан кажан-даа оозалдап көрбээн. Бистиң авиатехниктеривисти эргеледе эң дээре ажылдыг деп турары-даа таварылга эвес. Ынчаар ажылдаар-даа бис.

Л. ЧИКИШЕВ,

техниктиг хыналда килдизиниң улуг инженери.

„ДҮРГЕН" ДЕП СӨСКЕ ДҮҮШТҮР

Хоорайларга көрүп чоруурга эң улуг, көрүштүг дээн бажыңга «Самолётка ужудуңар. Үе-шагыңар камнаңар» дээн кыйгырыглыг чарлалдар хөй боор. Бистиң Кызылда безин ындыг чарлалдар хөй ышкажык. Шынап-ла, бир таварылганы сактып келдим. Ону хүндүлүг «Шын» солунувустан номчаан мен ийин. Республиканың сураглыг тудугжузу С. Б. Сандан эртен даң бажында Кызылдан үнгеш олла кежээ Москвага ужудуп четкенин тоолга дөмейлээн болчук. Чылдык черни айдык, айдык черни хүннүк кылдыр чыыра тыртып кээр хуулгаазын чүүл дээрге хамааты ужар чүүлү ышкажыл.

Бисте ужар чүүлдүң ужурдузазы улуг. Ыраккы Тожу, ооң мөөрүктүг ээзимнеринде аң-меңниг черлер, азы чурт чуруунда ады чок, геологтар сууржугажы. Ынаар ажылчыннарны, аъш-чемни самолёттар, вертолёттар чедирер болгай.

Ам Тываның авиабүдүрүлгезиниң самолёттары 24 агаар оруу-биле ужудуп, чылда барык 200 муң пассажирлерни сөөртүп турар. Авиаторларның күш-ажылчы хүнүн эрте эгелээр. Кызылчылар чаа-ла оттуп турда аэропорттуң сөөртүлге килдизиниң ажылдакчылары—диспетчерлер, кассирлер, дежурныйлар ажылдаар черинге чедип кээрлер.

Баш удур тургускан график, расписание ёзугаар самолёттар, вертолёттар экипажтары республиканың агаар делгемнеринче ужудуп үнүптер. Ылаңгыя, часкы, чайгы үеде ажыл-үүле хайнышкынныгла болур ийин.

Көдээ ишчилерниң чагыын ёзугаар авиаторлар тарылга шөлдеринче чемишчидилгени төп турар. Эрткен чылын Тываның тараажылары чаагай дүжүттү өстүрүп ап, Төрээн чурттуң шыгжамырынче 132 муң тонна тарааны урганынга бистиң ужудукчуларывыс, самолёттарның техниктиг хандырылгазын харылап турар техниктеривис боттарының үлүүн киирген. Эрткен чылын авиабүдүрүлгениң ажылдакчылары 152 муң гектар черни чемишчиткен.

Ногаан ээзимнерге өрт өөскүвезин, хай-халапты таварыштырбазын дээш самолёттуг, вертолёттуг хайгааралды боттандырарынга база-ла бистиң ужудукчуларывыс харысалгалыг, мергежилдиг чорууун көргүзүп турар.

Геологтар, археологтар база-ла авиаторлар-биле өңнүктежип, берге, солун шинчилелдерин бистиң дузавыс-биле боттандырып турарының чижектерин көргүзүп болур.

Сөөлгү үеде улус ажыл-агыйынга ужар чүүлдү ажыгларының чаа хевирлерин бистиң бүдүрүлге шиңгээткен. Бүдүрүлге хамааты ужар чүүлдүң Красноярск эргелелиниң хөй кижилиг бир коллективи. Херек апарганда, бистиң ужудукчуларывыс Ыраккы Соңгу чүкче, кожавыс Хакасияже-даа чоруп турар. Эрткен чайын Мессояха—Норильск аразының газ дамчыдар шугумунуң тудуунче чугула чүъктерни сөөртүрүнче дуржулгалыг, бедик мергежилдиг ужудукчуну—Ондар Шавар-оолду чоруткан. Даалганы ол кончуг эки күүсеткен.

Таймырның иви ажылдыг совхозтарындан, колхозтарындан араатан бөрүлер мал тудуп турарынга хомудалдар келгилээн. Бөрү аңнаарынга дузалаштырары-биле Е. Соколовту болгаш В. Чистяковту вертолёттары-биле бистен чоруткан. Ындыг янзылыг бөрү сегиртиишкиннерин бисте база боттандырып турар.

Республиканың аргаларында, арыгларында ыяш курлавырын эртем ёзугаар шинчилээр дээш келген эртемденнер база-ла авиаторларның дузазы-биле ажылдап турар. А санитар самолёттары кандыг-даа үеде кайнаар-даа аъттанырынга кезээде белен.

Бо бүгү ажылдарны кылырынга демниг күш, чаңгыс эп-сеткил-биле ажылдап турар орус, украин, татар, тыва өөрүмнүң шуптузунуң адын адаксаан ийик мен. Ынчалзадаа ол даңзы хөлүн эрттир узай бээр боор. Бүгү авиаторларга кысказы-биле: «Байырлал-биле, эргим эштер!» деп, чугаалаксаар-дыр.

К. КУУЛАР,

АН-2 самолёттуң экипажының командири, Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы.

ХЕЛЬСИНКИДЕ СҮМЕЛЕЖИЛГЕЛЕР

ДАШТЫКЫДАН чаа МЕДЭЭЛЕР

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга айтырыгларын чугаалажыр талазы-биле ниити-европаның чөвүлел хуралын белеткээринге хамаарышкан, хөй талалыг сүмележилгелерге совет төлээлекчи В. А. Зорин келир чөвүлел хуралга чугаалажыр үшкү айтырыгның (культура талазы-биле кады ажылдажылганы калбартырының айтырыглары) талазы-биле комиссияга бээр даалганың мындыг төлевилелин саналдап киирген:

«Чурт бүрүзүнүң бурун эргезин, хоойлуларын болгаш чаңчыл-чурумун хүндүлеп тургаш боттандырар, культура талазы-биле кады ажылдажылганың болгаш харылзааларның дугайында айтырыгның талазы-биле түңнел документиниң төлевилелин белеткээрин ук комиссияга дагзыр. Ол төлевилелге айыткан турар чүүлдер болза:

1. Культура болгаш өөредилге айтырыгларынга хамаарышкан ажыл-чорудулгалыг күрүне албан черлери-биле организацияларның аразынга харылзааларны калбартыры,

2. Тайбыңны болгаш чаагай кожа-хелбээ догуннаарын быжыглаар сорулгалыг информацияны болгаш идеяларны солчурун калбартыры,

3. Организациялар биле кижилерниң аразынга харылзаалар тударын, туризмни коллективтиг база тус-тузунда дугуржур үндезинниг болурун барымдаалаашкалбартыры, аныяктарның, төрелдешкек мергежилдерниң төлээлекчилерниң аразынга ужуражылгаларын деткиири.

БАРААН СААРЫЛГАЗЫ КӨВҮДЭЭН

БЕЛГРАД. (СЭТА). Югославияның Совет Эвилелинге садар бараанnары 1961 чылдаазындан эрткен чылын 17 хуу көвүдээн. Югославияның парлалгазынга Югославия Социалистиг Федеративтиг Республиканың даштыкы садыг талазы-биле эвилел секретары М. Хаджичиниң парлаттынып үнген медеглелинде ынча дээн. Совет Эвилели—эң хөй югослав продукцияны ап турар садып алыкчы, ЮСФР 1972 чылда ССРЭ-ге 320 миллион доллар түңнүг бараанnарын саткан.

ЮСФР-ниң садып турар бараанnарынга кол черни металл болбаазырадыр үлетпүрнүң, өңнүг металлургияның, ыяш болбаазырадыр болгаш химия үлетпүрүнүң база судно тудуунуң продукциязы кол черни ээлеп турар деп, М. Хаджич демдеглээн.

Бо чылын Югославияның социалистиг чурттарга садар бараанnары 12 хуу көвүдээр, ынчаарга ол күрүнелерден ооң садып алыр бараанnарының саарылга хемчээли 1972 чылдаазындан 15 хуу улгадыр деп, М. Хаджич демдеглээн.

Чугаалажыышкыннар

ВЬЕНТЯН. (СЭТА). Вьентян администрациязының төлээлери-биле патриотчу күштерниң төлээлери чугаалажыышкыннар эрттирип турар. Ол чугаалажыышкыннар АКШ-тың эжелекчи дайынын соксаттырар, тайбың, хамаарышпас, нейтралдыг, демократтыг, чаңгыс аай болгаш чечектелиишкинниг Лаосту тургузар сорулгалыг деп, төлээлерниң 17-ги ужуражыышкынынга Лаостуң патриотчу фронтузунуң төлээлекчизи Сук Вонгсак медеглээн.

Лаостуң патриотчу фронтузунуң тускай төлээлекчизи, ол фронтунуң ТК-зының даргазы Фуми Вонгвитит Вьентянда келген. Ооң ында келгени бүгү лаос улустуң күзел-бодалынга дүүштүр Лаоска тайбыңны болгаш чаңгыс эптиг болдунар-ла дүргени-биле катап тургузарын чурттуң патриотчу күштериниң ылап күзеп турарын херечилеп турар деп, Сук Вонгсак демдеглээн.

ДАШТЫКЫДАН чаа МЕДЭЭЛЕР

УЛУГ ААС-КЕЖИИ

БИЧИИМДЕН чуруулага дыка сүндүлүг чордум. Хой кадарып чораап, болган-на-чок калбак ыяшка ийикпе азы хаяларга чуруттунуп, черле анаа чорбас чораанымны сакты-дыр мен. Өге келгеш, хостуг үелеримде човүрээден ойнаажактар чазап, бичии дунналарымны оон-биле ойнадыр чордум.

Мээн алыс ызыгуурумда дап чонукчулары улус бар. Оларның бирээзи — авамның акызы Хүргүлек деп кижи чораан дижир чүве. Ол кижи бистерге ойнаар аъттар чазап берип чорааның авам чугаалаар. Билип кээримге-ле ол кижи чок, мөчүй берген-даа болаа, мен оон чазаан аъттарын көрүп, баштайгы шенелде ажылларымны ыяштан чазаап, анаа деннээр турдум.

Школага өөренип турувуста бир-ле катап кыдыраапташтарывыс төпе берген. Башкы биске калбак шуугайлар берип каан. Ол шуугайга бижип, чуруп чордувус. Мээн чураан түүлдеримни өөрүм сонуургаар турганнар.

Аалга тургаш бо-ла чазаны бээр мен.

— Түге бижек тудар уруг боор бо, оон орнунга даараның өөренир чоор, кыс кижи бижек тутпас! — деп, авам мени кончуур-даа турган.

Бир-ле чазын ачам, акым үжелээ тараз тарып турган бис. Акым шары бажы мунуп турган, а мени тараан черни илиртедип каан. Дүүш үезинде ачам мени: — Илиирин адыргаш, шарыны баглап каап, одагга шайдан хайындыр — деп мындыг.

Шарым баглап каап, хараган чыып чор мен. Канчангаш-ла көөрүмге, хараган дөзүнде шала чазап каан ыяш бүга чыдыр. Күүрарып калган, мыйызы бүрүнгаар үзегер, мыйызының бирээзи сынып калган. Ону ап алгаш одаамга келгеш, шайым одун салгаш, демги тып алган бугамны бижек-биле эде чазап-ла агеледим, багай тыынмас бижекбиле чүнү канчаар боор, ынчалза-даа чазап-ла олур мен.

Хайындырган шайын кайда боор, үттүндурган, оду өжүп калган. Ачам биле акым чедип келгеш, кончудулар-даа. Кылып орган чүвемни чажырып чыдырымда-ла ачам көрүп каап;

— Ону кайыын тып алдың, бо чер чевеглиг чер боор, ону чоп тудуп алдың? Каяа чытты, ол черинге аппарып каг — деп, хөректенди...

1965 чылда мээң чазаныр ажылым база катап эгелээн. Ол чылын мен Тарыс аржаанынга дунмаларым биле дыштанып чеде бердим.

Кожавыста чадырда ортумак сынныг, кижи ортузу амда четпээн хире акый даштан аъттыг кижи чазап олур. Көрүп турарымга, акыйның ону чазап олурарының энтип деп чүвезин кижи кайгаар, кыдыындан көрүп, мен ындыг болзумза деп, ол буянныг холдарның бүдүрген үүлезин кайгап турдум.

Бир-ле хүн оон чадырынга Сүктерек үгбай-биле чеде бердим.

Амдыы акый-даа ажылын доозар чыгаан олур. Ажылды көөрүмге дыка-ла чараш болган. Оон соонда ол кижи кайы райондан келгенин болгаш, кайын чонар-даш алырының дугайын чугаалажып кааривиске — алдарлыг мастер Хертек Коштаевич Тойбухаа болду.

Аңаа бодумнуң бичиимде чазаның чораанымны чугаалаарымга, чазанырын сүмелээш — чазаныр хөрээжен кижи чок болгай, солун кижи-дир сен — дээш бижээн, ыяжын бээрге, бир аът шенеп чазаан мен.

Оон соонда дөрт ажыл чазаш, Хертек Коштаевичиниң саналы-биле даштан шиит-пирлиг чазанын эгелээн мен. Даштан түүл-бүрү ажылдар кылырынга удаа-дараа улуг бергелерге таваржып турганын чугаалап-даа канчаар.

Дашка чазаар дүрүүнү баштай орта чуруп алыр. Оон соонда маска биле сомнап эгелээр орта, чуруп алган хевир ол хевээр болбас, үргүлүү өскерли бээр. Ынчангаш ан-меннин-даа, мал-маганның өвүрхевирин бодап тургаш чазаар апаар.

Бир-ле катап Монгуш Холасалович Черзинин мастерскаазынга баарымга, кара даш берген. Ол даштың хевирин топтап көрүп олурарымга, тоолчургу арзыланга домей болган. Ону чазааш, Улуг Октябрьның 50 чыл болган оюнга тавар-ыштыр Москвага болган делгелгеге киришкеш, бирги черген диплому-биле шаңнаткан мен. Бо чаңгыс чижек-тир. Соолгу каш чылдарда болгулаан улуг-улуг делгелгелерге киржип үнелелдерни-даа ап келдим. Эрткен юбилейлиг чылда тыва хөрээжен эш-өөрүмден бир дугаарында, РСФСРниң И. Е. Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады болганым — улуг аас-кежин. Бо чорук мээң чогаадыкчы ажылымга улуг, харыысалгалыг негелделерни тургузуп турар.

Май — июнь айларда Москвага болур уран шеверлернин делгелгезинге киржир дээш, чонар-даштан хол-шыдырааны кылып турар мен. Ынчангаш бодумнуң бо мергежилимни аныяктарга дамчыдып, оларга өөредир соруланы база салыр апаарым — үүлээлгем болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, уран сиилбичиниң мергежилиниң бедиинче дидим базымнарны кылырын лауреат деп бедик ат даандырып турар.

Р. АРАКЧАА,
РСФСР-ниң Күрүне шаңналының лауреады.

СИЛЕРНИҢ УРУГЛАРЫҢАРГА

ЧАА НОМНАР

Эргим уруглар! Тыванның ном үндүрер чери өрткен январь айда он ажыг чаа номнарны үндүрген. Оларның аразында тыва улустуң «Үш түүл эртемниг оол» деп тоолу түскай ном кылдыр база үнген. Оон чуруктарын чурукчу И. Салчак силерге таарымчалыг, солун кылдыр чураан.

Орус чогаалчы Михаил Пришвинниң уруглarга бижээн чамдык солун чечен чугааларын «Дилги чеми» деп аттыг номчугаштан төрээн дылынарга номчуп азы номчуттуруп ап болур силер.

Уругларның аныяк шулукчузу Э. Кечил-оолдуң «Чарыш аъды муңганым» деп ному — силерге онзагай бедек.Ында шүлүктер, тоодуглар, очулгалар болгаш «Дилгижек-оол биле адыг» деп шүлүкчүткен тоол база бар. Ол номдан бир шүлүктү парладывыс.

ШЫН

Шынныг чорук кеззэде-ле
Чырык орук изеп чоруур.
Чымыш долган назынымда
Шындан черле чарылбас мен!

ОРЛАННЫҢ ЧУРУУ

Орлан биле ийилээ бажыңга бо-ла артып каар бис. Ол дүүшке чедир бажыңга бодунуң опаалгаларын кылыр. Кандыг-бир билдинмес айтырыглар таваржы бээрге, албан айтырыш, билип алгаш аңмаар чаңныг. Ам база-ла:

— Акый, айда суг чок дээрдир, шын бе?

— Ийе, суг чок — деп харыыладым.

Ол кезек бодангаш, опаалгазын уламчылап кыла берди. Ур-даа болбаанда, ол мээң чанымга келди.

— Акый, бо карандашты чонуп берем — дээш, карандашын суңду.

— Чонуп эвес, а сүвүртүп берем дедаап — деп, оон чугаазын чазамыктаап, карандашты сүвүртү тыртып бердим.

— Чурук чуруйн дээш бе?

— Ийе, башкы күзелиңер-биле кандыг-бир чүведен чуруп экелиңер дээп чүве — деп харыылады.

Орлан чуруурунга дыка ынак. Оон чураан туруктары колдуу-ла техника аймаа, машина, корабль, самолёт боор. Ам база-ла ракета чуруп эгеледи.

Элээн болганда, чуруун ол мөгээ экелгеш:

— Көрем, акый, капдыдыр? — дидир.

Чурукту көре бердим. Айны долгандыр ракета ужуп чоруур, оске бир-ле амытан парашют-биле бадын чыдар кылдыр чуруп каан болду.

— Бо кымыл, космонавт бе?

— Чок. Тевс-дир.

— Тевени түге чуруп алганың ол?

— Айда суг чок дидиң чоп. Ынчангаш үр үеде суг ишпес теведен аппарып каргаа, ажырбас-ла ыйнаан.

— Айда суг чок. Суг чокта агаар, ыяш, от-сиген, дириг амытан база чок боор-да болгай. Бир эвес тевени аппарып каар болзувусса, ол дораан-на өлүп каар — дидим.

Орлан бодунуң угаангыр карактарын чивеңнеткеш, хандыр боданып чугаалады:

— А бир эвес аңаа космонавтың хевин кедирипсе кандыгыл?

Мен оон өөрүшкүүнүн өжүрбеэн-биле:

— Эр-хей! Шын-дыр. Эде чурувут — деп, деткип кагдым.

В. САТ.

Кадыр ийде чүгүрүстин
Хаак, шанак хөреглевейн,
Түттунушкаш бадыштар
бис, —
Тузган дүрген сыг-ла
кыннып.
Чүнгу дургаар соңнуг-
мурнуг
Шуужа бээр бис — хөглүг-ле
ийин!

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

СҮМЕЛЕР

Кышкы үеде тейжигештен ийикпе бичии хавактан хаактыг азы шанактыг чүгүлааргa кайгамчык-ла хөглүг. Ол үеде чүгүлап турар чериңерни экп көрүңер. Кудумчу азы орук кыдыы — айылдыг. Эрткен-дүшкеи машина адаанче шанаанар, хаагыңар бодуңарта алдыртпайн кирп түүре берип болур. Ону болдурбас дээш оваарыңар.

Чаагыңар үжүп, ажыш кыза, дүрген-не хар-биле дүрбүптүүер.

СПОРТ

ЭКИ ТҮҢНЕЛ

ГААГА. (СЭТА). Делегейниң «Хоговен-турнир» дээр шыдыраа маргылдаазынга киришкеш үш совет гроссмейстерлер шуптузу тергиин түңнелдерин көргүскеннер. Олардан Михаил Таль эң бедик көргүзүглүг — 10,5 санныг болган. Ийиги черде Юрий Балашов, үшкүзүнде — Евгений Васюков олар 10 болгаш 9 санныг болгулаан. Ол дээрге тергиин эки түңнел-дир!

Соолгу ужуражышкынга Таль голланд Зюйдеме тиилээн, Балашов венгр Рибли-биле, Васюков — швед Андрессон-биле хайымнашкан.

Бистиң гроссмейстерлериивис соонда маргылдааның түс-түс черлерин алганнар: Планиниң (Югославия) биле Горт (ЧССР) — кайызы-даа 8,5 санныг, Любоевич (Югославия), Рибли, Андрессон болгаш Сабо (Венгрия) — кайызы-даа — 7,5 санныг, голландылар Гангевег — 6,5 Зюйдеме биле Донер — 6,6, Рее — 5 болгаш Хартог — 3 саннарлыг.

* * *

Румын Гицеску биле аргентин Нинтерос 15-тен кайызыдаа 10,5 санны алгаш, делегей мастерлериниң аразынга маргылдааның бирги черин үлепшкеннер. Москва чурттуг Алла Кушнир 5,5 санны алган (11-ги черде).

МАРГЫЛДААЖЫ ЧОК ТИИЛЕЛГЕ

КЕЛЬН. (СЭТА-ның түскай корреспондентизи дамчыткан). Делегейниң дөрт дакпыр чемпиону Ирина Роднина болган оон кады ойнаар чаа эжи Александр Зайцев ажежил алгаш конькилээрниге Европаның чемпионнары болурунуң алдын медальдарын алган. Оларга тос судья шуптузу бирги черни бир үн-биле тывыскан. Олар 427,8 санны алгаш, боттарының бүтүү адаанчыларын ашканын көргүскен.

Мөңгүн медальдарны база ийи совет спортчу: Людмила Смирнова биле Алексей Уланов алган. Оларның үнеледиг саны 410,2 (алган черлериниң ниити түңү 21). Үшкү черде ГФР-ниң спортчулары Альмут Лемани биле Герберт Визингер олар 408,0 санны алган (28).

Москвачылар Ирина Черняева биле Василий Благов бешки черде — 394,1 сан алган (48).

Бранбуже аъттаныпкан

Мурнуу Норвегияның төвүнде Рансфборд хөлдүг эриинде Бранбу хоорайның катогунга февраль 10—11-де хөрээжениериң аразынга конькилиг чарышка Европаның IV чемпионадынга киржири-биле беш совет спортсменнер ынаар ужудуп чорупканнар. Хөрээжениериң шилиндек командазының тренери Е. Красильников «эң хоочун» спортсменнер Людмила Саврушина, Нина Статкевич, Татьяна Шелехова, Ласму Каунисте болгаш Татьяна Аверина оларны шилип алган.

Ленинградчы Статкевич — делегейниң болгаш Европаның чемпиону чораан, Рига чурттуг Куаннсте — делегейниң 1969 чылда чемпиону, Свердлов чурттуг Саврушина — эрткен чылын Европаның бирги черн дээш маргылдааның шаңналдыг черин алган болгаш бо чылын чурттуг чемпиону, Киевтен — Шелехова ССРЭ-ниң 1973 чылда бирги черн дээш маргылдаазынга үшкү черни ээлээн.

(СЭТА).

Медеонуң дожу

АЛМА-АТА. (СЭТА). Казахстанның аныяк конькичилериниң маргылдаазынга Алма-Ата чурттуг Валерий Троицкий конкурстан даңгаар киришкеш, 1000 метр дистанцияга Бүгү-эвилел рекордтуң 0,25 секундага экижиткеш, ону 1.19,0 минута иштинде маңнап эрткен.

ТООЛ

КАЖАР ХУНА

Хая баарынга чудаан хунаоттап туруп тур эвеспе. Бирле хүн ацаа аштап-суксаан, чараазын ажырткаш, чазыйчилби көк Бөрү биле Адыг чедип кээп-тир. Араатаннар тургаш айтырганнар:

— Бажың кырында сүвүрерген чүүл, Хуна?

— Адыг, бөрү шанчып чиир, ачы-дузалыг чыда, селемемдир ийин — деп, кортар-сестир туржук, кортпактап Хуна чугаалаан.

— Сегелинде сегленээн чүүл?

— Адыг, бөрү чаа чигеш, аксым чодар аржылым-дыр ийин, дунмалар — дээш, Хуна кегженмишаан, дедирленип өгелээн.

...Адыг биле Бөрү корткан коштунучун алганнар. Хуна улуг мыйыстарын хаяга шалыш эгелээрге, араатаннар деэп ыдай-ла болганнар.

Дыка үр маңнап-маңнап оон көөрге, Бөрүзүн Адыг боой сөөртүп алган боон тур. Девидээн Адыг ол-ла хая корнүп, дезип чорааш, кадыр туругдан аңдарлып өлүп каан-тыр. А Хуна күжүр хостуг, шөлээн чурттап чоруй баргаш дижир чүве.

Дыңнап бижээн О. БОРАШ.

КОРТУКТУҢ ЫЯТКАНЫ

Кежээ, имиртиңней бергенде даштын ыт эзерген.

— Үнүп көрем, кижи келген-дир — деп, авазы Сашазын айбылаан.

Саша үнген боол, эжикти мегелеп ажыткаш, дедир келгеш: — Ким-даа чогулу — дээш, олуруп алган. Ыттың эзрери ыпсынчыг апаарга, Сашаның авазы үнер деп чорда:

— Ыдыңар мени ызырыпты — диза-ле, шеригже чоруткан улуг оглу Боря кирип келген.

— Экии, оглум! Дүрген кир — дээш, авазы оглунуң чемоданын киижи берген.

— Бо кижиниң өскенин аа! — дээш, акызы дуңмазын куспактап алгаш, көзек бөөлдеп чоруй уламчылаан: — Ыдыңар ызырар хире-дир, түге мени уткуп үнмедиң?

— Чөгенчиг оол-дур бо, оглум. Хүн ажып карацгылаарга өгден черле үнмес, кортук — деп, авазы Сашаны ыяттыр харыылаан.

— Шеригге кортук солдат турбас, шупту дидим болур ужурлуг. Кортук улус шеригге таарышпас.

— Буруум миннип тур мен. Бөгүнден эгелээш, дидим болуп чаңчыгып, ыяап шеригге баар мен — деп, Саша акызының берген фонарын ап тура, даңгыраглаан.

К. ХЕЙМЕР-ООЛ.

САРЛЫЫМ

Серинн тайга чурттуг
Сергек, семдер сарлыым.
Үскүр, хоюг сүттүг
Үнелиг-ле малым.

Чуңма-биле чаржыр
Чүдап болбас сарлыым
Өшкү-биле дөмей—
Өзүген-не малым.

Х. СЕРЭЭ.

УДАВАС ТИРАЖ

Февраль 15-те Ленинабадка күрүненин 1966 чылда үш хуулуг ойнаашкынныг чээлизиниң ээлчеглиг бежен үшкү ойнаашкынныг тиражы болур.

ССРЭ-ниң Күрүненин күшажылчы ажаалга кассаларының эргелелинге СЭТА-ның корреспондентизи баарга, бо тиражтың ойнаашкынының үезинде чээлинин разряд бүрүзүнге-ле ниити түңү 512.560 рубль 9.400 ойнап алышкынны таварыштырар дээрзин дыңнаткан. Оларның аразында — 5.000, 2.500, 1.000, 500, 100 болгаш 40 рубльдиг ойнап алышкыннары бар.

Ойнап алышкынынарның хемчээли чээлинин төнеринге чедир өскерилбейн артар, а ойнап алышкынга таварышкан облигацияларны төлеп каан соонда дараазының тиражтарынга киришпес чүве төлээде, бо чээлинин облигацияларынга ойнаашкынынарның таваржыры улам көвүдээр ужурлуг.

(СЭТА).

1973 чылда күрүненин үш хуулуг иштики ойнаашкынныг чээлизиниң талазы-биле оон ынай ойнап алышкынныг чеди тиражы база болур. Оларның дараазында тиражы — март 30-де Ереванга болур.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыл, чамдык черлерге хар чаар. Барыын талакы хаттың дүргени барыын талакы районнарга 5—9 метр чедер.

Агаарның температуразы даглыг черлерге 18—22, артканнарынга 22—26 градус чедир соор.

Кызылга бүргеп, аязыл турар хүн болур, хар чагбас. Агаарның температуразы 22—24 градус соок болур.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Күрүненин Кызылда педагогика институдунуң бот-өөредилге салбырының 1-ги курузунга дараазында эртемнер аайыбиле студентилер хүлээп алырын чарлап тур:

1. **Математика.**
2. **Орус дыл болгаш литература** (национал школаларга).
3. **Орус дыл, литература болгаш тыва дыл, литература** (калбак билиг бээр).
4. **Биология.**

«Математика» эртемин шилип алганнар — математикага (аас болгаш бижимел-биле), **физикага** (аас-биле), **орус дыл болгаш литературага** (бижимел-биле) экзамен дужаар.

Национал школаларга башкылаар **«Орус дыл болгаш литература» эртемнерин шилип алганнар — орус дыл болгаш литературага** (аас болгаш бижимел-биле), **ССРЭ төвүзүнге** (аас-биле) экзамен дужаар.

«Орус дыл, литература болгаш тыва дыл, литература» эртемнерин шилип алганнар — орус дыл болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), **тыва дыл болгаш литературага** (аас болгаш бижимел-биле), **ССРЭ төвүзүнге** (аас-биле), экзамен дужаар.

«Биология» эртемин шилип алганнар — биологияга (аас-биле), **химияга** (аас-биле), **физикага** (аас-биле), **орус дыл болгаш литературага** (бижимел-биле) экзамен дужаар.

Хүлээп алырының экзаменнерин ийи ээлчег-биле чорудар. Бирги ээлчег — март 23-тен апрель 1-ге чедир. Ийиги ээлчег — июнь 3-тен 14-ке чедер. Билдириишкиннерниң чарлалдың солунга үнген хүнүнден эгелеп, **май 30-ге чедир хүлээп алыр.** Ук билдириишкиннерге дараазында документилерни кожар: **ортумак эртем дугайында документ** (боду-биле), **допчу намдар, чурттап турар черинден шынзылга, кушажыл дептериниң хоолгазы, эмчи шынзылгазы, ажылдап турар черинден характеристика, билдириишкин, 3 см х 4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук.**

Бүтүү факультеттерге улус өөредилгезиниң системазында ажылдап турарларны хүлээп алыр.

Документилерни дараазында адресче чорудар: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 40, педагогика институду, бот-өөредилгелиг салбыр,** телефон 20—36.

ИНСТИТУТТУҢ РЕКТОРАДЫ.

кинотеатрларда

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Сегиржин алышкын»** 9.30, 11.25, 13.30, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Пепши Така-Туканың чуртунда»** 15.00, **«Пан Володыевский»** (1-ги, 2-ги кезектери) 17.00, **«Алдын хүн адаанда кыстар»** 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Джейн Эйр»** 15.00, 20.30, **«Кыстарның бирээзи»** 16.50, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Горькийниң чаш чораны»** 10.50, **«Точка, точка, чартык сек»** 9.00, 12.40, 14.30, **«Өске таладан келген кижи»** 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСИЛИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **«Өгбелериниң чажыды»** 18.30, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Мында дан халаалары ыржым»** (1-ги, 2-ги кезектери) 15.00, 19.00 шактарда.

ЧАРЛААЛ

Иркутскиниң зоокомбинадының Кызылда салбыры бо чылдың апрель 1-ге чедир маңыларны, а чылдың кайы-даа үезинде — дырбактыгларны, чекпелерни диригге хүлээп ап турар. Дириг амытаннар дужаар черниң адреэи: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузунда 99 дугаар бажында зоомагазин.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

МОСКВАДАН

13.00 — Дамчыдылгалар программазы. 13.05 — Школачыларга. **Уругларның музыка школаларының концерти.** 13.35 — Медээлер. 13.45 — Өөнүг телекөргүзүг. Уругларга. **«Шевер холдар».** 14.15 — **«Делегейниң улустарының чогаадылгазы».** 14.45 — **«Эртемниң болгаш культураның чугула айтырыглары». «Шажың дугайында маркеснчи-ленинчи өөредиг болгаш амгы үе».** 15.15 — М. Анчаров — **«Хүн бүрү-ле». Телешин. 2-ги кезээ.** 6-гы эге. 16.35 — Өөнүг телекөргүзүг. Фигурлуг чуңгулаашкынга Европаның чемпионады. Эр улус. Хостуг программа. ГФР-ден дамчыдылга 18.00 — **«Үе».** Информастыг программа.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.40 — Хөй сериялыг уранчечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. **«Испаниянын аяс дээри».** ГДР. 3-кү серия. 20.00 — Документалдыг киноларның программазы. **ССРЭниң хамааты ужар түүлүнүң 50 чылынга.**

КЫЗЫЛДАН

20.30 — **«Массалыг халдаашкынның чөпсектеринден камгаланырының хууда чепсектери».** Дамчыдылга. 20.45 — **«Гафур Гулям».** Документалдыг фильм. 21.05 — Телемедээлер. 21.20 — Чарлалдар, реклама. 21.30 — **«Уругларның хыйырарар чоруу».** Кыска метраждыг фильм.

МОСКВАДАН

21.35 — Өөнүг телекөргүзүг. Фигурлуг чуңгулзашкынга Европаның чемпионады. Эр улус. Хостуг программа. ГФР-ден дамчыдылга. (Бижидилге). 23.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 23.30—00.15 — **«Литературлуг беседалар»,** М. Пришвин. Төрүттүнгенден бээр 100 чыл болганынга. Дамчыдылганы шүлүкчү А. Сурков чорудар.

Редакторнуң оралакчызы Б. Н. КАРАШПАЙ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 667000

Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда киллизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амытырал киллизиниң 37-13, культура киллизиниң 23-54, кедээ ажылагый киллизиниң 21-47, үлетпүр киллизиниң 22-64, чагаа киллизиниң 41-27, информация база совет тургузуг киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Соолун келбейн баргавда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда өөкатап үнер

Пар ама 2. Тираж 15453. Чагыг № 73

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко

ТС — 00062.